

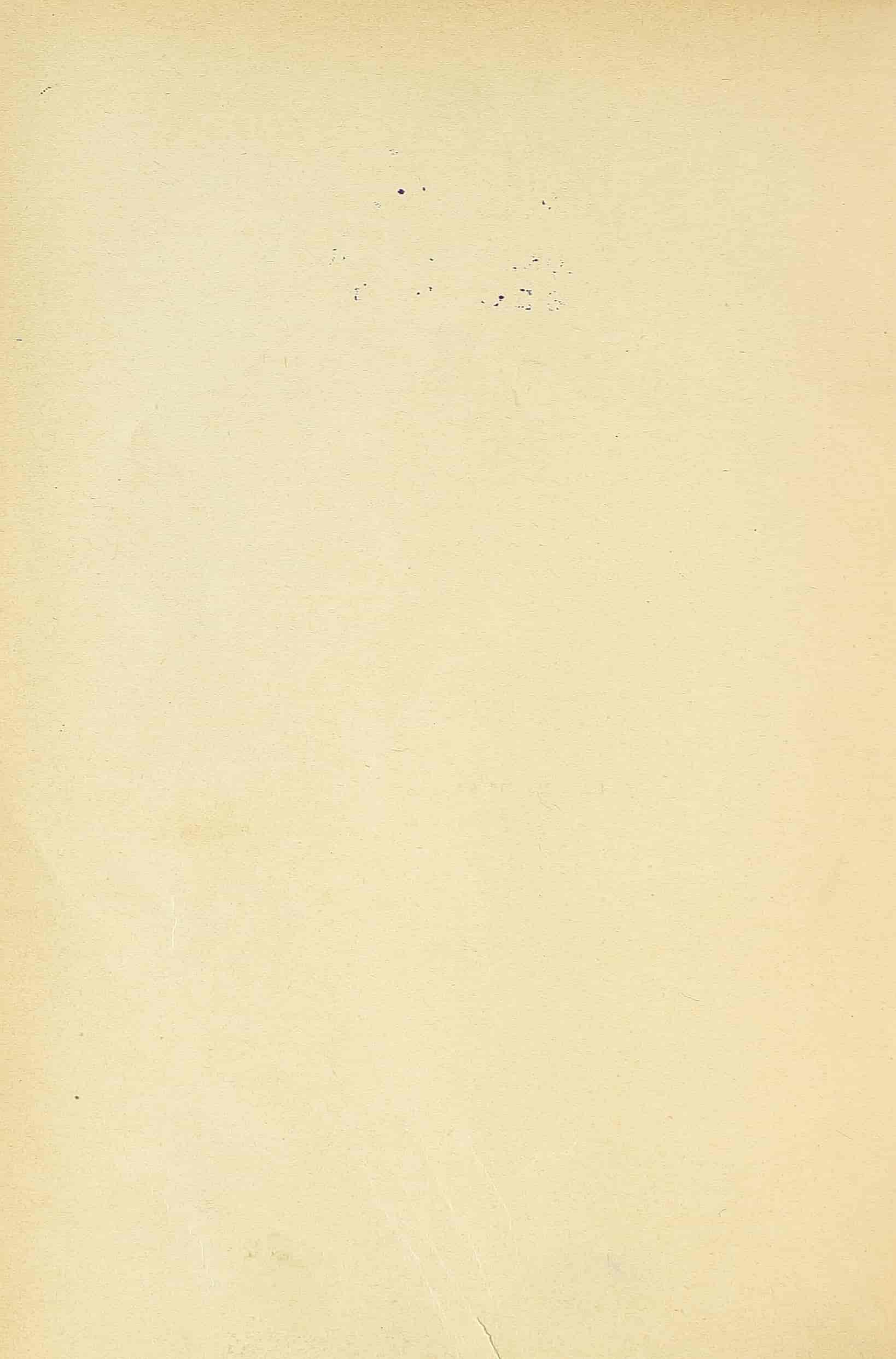
06 491

ЛУКА ЧЕЛОВИЋ
БЕОГРАД

LUKA CELOVIC
BELGRAD

ID = 31333639

Г. Б. б
494

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45495

ИСТИНА
Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Luka Čelović
BEOGRAD

МАКЕДОНИЈИ

НАПИСАО

Стиридон Јопчевић

Одговор на Хронов клеветнички спис „Народност
македонских Словена.“)

Цена 1 дин. или 50 н.

БЕОГРАД

ПАРНА ШТАМПАРИЈА ДИМ. ДИМИТРИЈЕВИЋА — „ЈЕЛЕНСКА УЛ.“ БР. 1.

1890.

ЛУКА ЋЕЛОВИЋ
БЕОГРАД
—
LUKA ĆELOVIĆ
BEOGRAD

І

Фридрих Велики, видевши, после битке цорндорфске, први пут заробљене Башкире, дозва Сајдлица и рече му: „Та погледајте Сајдлице с каквом се ритом морам да бијем.“

Ова ми прича паде на ум, кад сазнах, ко су ти људи, што су клеветничким опадањем, узели на нишан моју „Стару Србију и Македонију“ односно сâмога мене. Један од њих, неки Карл Хрон чак није жално ни трошка, већ је штампао свој клеветнички спис под насловом: „Das Volksthum der Slaven Makedoniens“ („Народност македонских Словена.“)

Пре но што се упустимо у претресање овог народног списка, и пре но што читаоце из ближе упознам са тим Хроном — за чије име сигурно тек први пут чују из ове брошуре — ако им можда није познато из судице — испричаћу, какви односи постојаху између мене и тог Хрона.

У јесен п. г. упозорише ме у „Географском Друштву“ на неке подлистке у „Немачком Народном Листу“ („Deutsches Volksblatt“), у којима неки „Карл Хрон“ нападаше и друштво и мене. Не знам, да ли је Хрон нападао друштво због тога, што му оно, на захтев, хтеде дати 3000 форината на име помоћи за неко путовање; али напад на мене беше баш са свим неоснован, јер ја Хрона дотле и не познавах. Ну, по што је Хрон у својим подлисцима све безобразнији постајао, реших се, да се о томе разрачунам са редакцијом. Издавач напред поменутих повина позва ме да се у ствари лично споразумемо.

Дошавши у редакцију, дознах, да је Хрон уредник „Немачког Народног Листа“ и да би, према томе најбоље било, кад бих се ја баш непосредно са њим објаснио.

Дозваше Хрона и између нас двојице дође до подужег објашњавања о нашем путовању и његовој сумњивости. По што је Хрон сумњао, да у опште постоји какав уговор између мене и Петрова, то га ја позвах, да се о томе лично увери, на шта он и пристаде.

Најпре се одвезосмо у Хронов стан. У колима причаше ми Хрон, да је написао „страшну“ критику о мојој „Македонији“, па ју је — вели — нудио свима могућим листовима — али је ни један не хтеде примити. Чак ни „Пестер Лојд“ чији је уредник све до пре кратког времена био сâм честити Хрон и који наспрам мене никад не беше

пријатељски расположен, не хтеде ни да чује за ту његову критику. Професор г. д-р Супан, издавалац „Петерманових саопштења“ (Petermanns Mittheilungen) о коме је Хрон држао, да ће му примити попуђену критику, одговори му: да „тако којешта“ неприлични за један отмени лист, који искључиво служи науци. У осталом — примети д-р Супан — Хрон, не само што није опрорвгао, да Македонци нису Бугари, него је он то још и потврдио.

Сам Хрон даде ми, да прочитам ово писмо, које му ни мало не служаше на част и ја сам Бог и душа одмах посумњао у здраву памет овога човека. За тим показа ми Хрон дотични рукопис и изјави да ће ми га дати на читање, али под условом, да се не нађем увређен, због грдња, садржаних у томе спису и да га можда чак не позовем и на двобој!

„Истина, ја се не плашим, јер сам изврстан борац и гађач (хвалисаше се Хрон); али кад се ево овако лепо споразумевамо, онда би, држим, били излишни озбиљни сукоби. Као што и сами видите, није ми пошло за руком, да протурим у ма који лист, своје нападаје на вас, јер пред вашим ауторитетом лежи свет потрбушке; ја сам се дакле оканио своје намере и само вам показујем, што сам све изнео противу вас. Али ми морате заложити частну реч, да ми се нећете светити и да ме не ћете нигде нападати. **А од моје стране и ја вама дајем поштену реч, да вас нећу никад више нападати.**

И тако углавном споразум на „часну реч“, коју сам ја све дотле и чувао, док ме није Хрон, прекршивши наш „часни уговор“ разрешио од моје обвезе.

Са рукописом одвезосмо се после у мој стан, где му ја показах уговор, уверивши га у исто време о истоветности Кроненфелсовог потписа. Моја жена управо се десила у споредној соби, чија су врата била отворена, и за то је добро чула, кад ми Хрон рече при расстанку:

„Дакле, остаје при томе, ви ћете сутра доћи у редакцију и вратити ми рукопис, али далеко од сваког непријатељства! Ви сте ми заложили своју частну реч, а и ја сам је вам дао: **да вас нећу више нападати, нити тај рукопис предати јавности.**

Ако би дошло до клетве спремни смо и ја и моја жена, да се на ово закунемо.

После подне прочитах рукопис и морадох се смејати, јер је по својим несправностима, заблудама и извртањима јасно износио на дело цуко познање Хроново. И за то дошавши другог дана у редакцију, довикнух Хрону:

„Наше обвезе на „часну реч“, долазе искључиво вама у прилог, јер да сте вашу критику предали јавности, били би сте се до века учинили смешним.“ Па по што је Хрона ова моја простодушност доста изненадила, седох, и стадох му побијати тачку по тачку. Односно Ковачеве статистике не могах му у оном часу дати извештај одговор, јер ми она још беше непозната, али сам држао управо за немогуће, да се наши подаци баш на длаку слажу.

Кад сам видео, да Хрон ипак још сумња, предложих му ово: „Ако мислите, да нисам опровргао сваки приговор с ваше стране, а ви напишите строго стварну критику, не дирајући у личност. Ја ћу онда сам молити г. Супана, да тај ваш рад изнесе у „Петермановим саопштењима“; наравно, с тим, да и ја после отштампам свој строго стварни одговор.

Хрон се, истина, мало забезекну, али ипак прими понуду и тако се растадосмо у добром споразуму. Том приликом позва ме Хрон, да дођем у друштво „Немачко-националних антисемита“, па приметивши, да немам за то праве воље, рече:

„Не смете претпоставити, да ћете тамо наћи противника, шта више, биће доста ваших поштовалаца. Ви ми чисто не ћете веровати, колико поштовање свет гаје наспрам вашег имена. Ја сам се бадава трудио, да вам поткопам ауторитет, али, при најбољој вољи, није ми пошло за руком.

Ово одиста чудновато признање, чију ћу истину, ако устреба и **заклетвом** потврдити, изазва по пово моју сумњу о Хроновој присебности духа; ну ја му на ово само рекох:

„Одиста хвале достојна намера од ваше стране. А шта ли сам вам ја крив, те ме толико мрзите?

„Ништа, до једино то, што сте напали Хана!“

Али се не може ни замислити, да је ово прави узрок Хронових напада; овај ће јамачно бити неки други.

Светлаца, летећег преко неке баре, попрска жаба њеним вредом.

„За што ме попрска?“ запита светлац у чуду.

„Па за што светлиш?“ одговори надувена жаба.

Неко мало путовање из Црне Горе у Пећ и Скопље, побуди у Хрону жељу, да се погне на глас ориенталног ауторитета. И за то биће, да га је болело што сам га претекао и тако му покварио планове. По што није у стању, да моја дела побије бољима, а жудан, да му се за име чује, мишљаше Хрон, да ће најлакше постићи своју намеру, ако мене нападне. Па ако би се на том путу баш и бламимирао — шта га је стало? Ваљда би тиме изгубио своје име? Та није га никад ни имао! Али он је рачунао овако: ако му ја одговорим, доћи ће тиме његово име на неки глас, а не одговорим ли му, онда је рачунао, да ће многи његови читаоци, који не беху у стању, да себи створе самосталан суд о прамом стању ствари, одиста веровати у његова дрска разлагања.¹⁾ И кад би му ово упалило, онда

¹⁾ Ова је околност такође једини разлог, који ме је побудио на овај одговор, коме се противише сви моји познаници. Г. професор Супан, кога замолах, да изнесе у „Петермановим саопштењима“ стварно опровргнуће Хронових клевета, не хтеде ово учинити, јер би иначе био принуђен штампати и Хронов одговор „на чији ће се спис и онако слабо ко обзирати.“ И мој накладник саветова ми, да се канем сваког излишног одговарања „јер о Хрону и онако нико не води рачуна.“ Осем „Revue de l' Orient“-а, који лист, као што је познато служи бугарским интересима, није и онако никакав лист (бар у колико је мени познато) донео какву белешку о Хроновом клеветничком спису.

би он у ствари постигао своју целъ, подигнувши своје име на развалинама мога гласа. Имајући пред очима овакву целъ, беше му маленкост, погазити задату часну реч.

Према нашем уговору написах писамце г. професору Супану и овај беше спреман, да с призрењем на моју сопствену молбу, отштампа Хронову стварну критику заједно са мојим одговором. Ја ово саопштих г. Хрону, замоливши га, да ми што пре пошље рукопис.

Али више месеци не добих од Хрона никаква гласа. У место тога нападе ме он поново у „Немачком Народном Листу“, узевши за средство неко ујдурисано „загребачко писмо.“ Услед тога запитах Хрона једном дописном картом, како се овај његов поступак слаже са његовим речима? Рекох му, да у место подлачког и подмуклог нападања моје личности, изнесе своју стварну критику, на коју већ давно чекају „Петерманова саопштења.“

Ну Хрон, у место да задовољи моме захтеву, стаде ме дирати у „белешкама уредништва“ свога листа, жалећи се, на међу „жентелменима“ необични облик мог дописивања са њим. А одмах за тим стаде Хрон по ново тражити накладника за свој клеветнички спис, али га не нађе, јер нико не хтеде каљати своје име, узевши у накладу овакву књижевничку бруку. И тако му не остаде друго, до да изда свој спис о свом трошку.

Толико о побудама, из којих је потекао Хронов клеветнички спис, а сад да видимо, ко су та два противника.

Што се мене тиче, то држим, да није нужно, да се читаоцу тек претстављам. За Хрона сам, истина „неки Гопчевић“, али људи, који се баве књижевношћу, познаће и моје радове на овом пољу. Кад би ови били баш толико незнатни, то тешко да би већ од 15 година 105 најчувенијих листова у Европи, Азији, Америци и Аустралији, износили на јавност моје радове некад у ориџиналу а некад у преводу, нити би 300 разних листова доносило расправе о мојим разним делима. Сумњам, да би и речници Мајера, Брокхауза, Киршнера и Шрера доносили мој животопис, док се о Хроновом пореклу не говори ни у последњем паланачком листићу.

Док дакле, мој живот, као отворена књига, лежи пред читавим светом, дотле је Хронов завијен у неку таму, коју, ма колико да сам се трудио, не могах расветлити.

Нека парница, која се недавно расправљала у Бечу и која се окончала са осудом Хрона, допринела је много, те сам могао скинути копрену, иза које беше сакривен мој противник. Бечки недељни лист „Die Welt“ („Свет“) донео је о томе овај извештај:

„Не смемо прећутати једну парницу, која се прошле недеље окончала пред поротницима, а која је у многome погледу поучна. Неки Карл Хрон, за чије име до сад нико на свету није знао, има, као што изгледа, ту бубу у глави, да, по што по то, тражи да свет о њему говори. Најпре је он то покушао да постигне својим пером, износећи у новинама „Deutsches Volksblatt“ разне расправе, из којих провирује више дрска уобразиља и вештина у измишљању,

него ли какво стручно или стварно знање. Разуме се, да се на такве будалаштине није нико обзирао. Раздражен овим омаловажавањем, покуша Хрон, да нападом на један признати ориенталски ауторитет, истакне своје незнатно име. Али и овде наседа, као и тамо. Нико не удостоји његов клеветнички спис ма и најмање пажње. Разјарени Хрон обазре се за новим жртвама и баци неку гадну сумњу на државну штампарију, на фирму Морица Тилера и комп. и на посланика Патаја. Истина, Хрон беше принуђен, да државној штампарији да задовољења, али са осталом двојицом мораде изаћи пред суд. Парница са Патајем још није окончана, али она са Тилером испаде наопако за Хрона. Он би осуђен на затвор од 6 недеља и накнаду трошкова. Управо убитачна за Хрона беше јавна изјава д-р Б. Шнебергера, тужилачког заступника, који је у свом говору назвао Хрона „морално поквареним“ човеком, који се, не будући кадар сâмог себе поправити¹⁾; истиче као чувар јавног морала. Такође и од председничке стране мораде Хрон прогутати многу горку.

Па за што је ова парница поучна? За то, што је пре свега доказала, да су хришћански поротници слободни од сваког упливисања, јер је оптужени осуђен са девет хришћанских гласова, ма да су тужиоци Јевреји, оптужени пак, бар за сад уредник једног антисемитског листа²⁾, друго, је доказала ова парница, да се опадања у штампи данас не узимају више онако олако, као некада, а на послетку се видело, како изгледа сопствени морал наших „затегнутих антикорупциониста.“

У бр. 9. допуњује „Die Welt“ свој извештај овако :

Пре но што проговоримо о догађајима последње недеље, приморани смо, позабавити се са неком иначе са свим незнатном личношћу, а то је жалосни јунак Тилерове парнице, који нам је послао „неку исправку.“ Да нисмо дужни по закону о штампи примити сваку „исправку“, па макар у њој и било сијасет неистина и извртања, па кад је при том не бисмо морали уврстити баш на оно место, где је пзнета белешка, која се исправља, кад тог не би било, ми бисмо Хронову исправку уврстили међу „Сваштице“, као хумористичку пртицу.

Ова тако звана исправка гласи:

Беч, лева железничка улица бр. 5.

26. Фебруара 1890. год.

Уредништву часописа „Die Welt“ у Бечу.

¹⁾ У току се парнице показало, да је Хрон издржао разне дисциплинарне казне у војсци и да је због неуредног руковања с државним новцем, суровог начина писања противу старешина и критиковања бригадира осуђен био на двомесечни строги затвор и губитак официрског чина.

²⁾ Годину дана пре тога, беше исти овај Хрон уредник „Пестер Лојда“, коме сад придева погрдни надимак „чифутски лист најгоре сорте.“! Лепота!

На основу §. 19. закона о штампи, позивам вас, да ову исправку уврстите у ваш лист :

Часопис „Die Welt“ у 8. броју од 26. Фебруара, говорећи о парници „Тилера и комп.“ противу „Deutsches Volksblatt“-а, доноси односно моје личности ове неистините околности :

Прво, тврди се тамо, да сам морао отрпети, те ми је г. председник при суђењу изговорио многу горку у погледу мога морала.

Ово није истина. Напротив је председник у јавној судској седници изјавио, да у војсци нисам био кажњен због прљавих дела.

Друго, каже се тамо, да се из ове парнице види, како траљаво стоји сопствени морал наших „затегнутих антисемита.“

И ово није истина. Напротив, у самој се пресуди нарочито спомиње моја непорочност, као олакшавајућа околност за пресуду.

Треће вели се тамо, да сам због „некоректног руковања са државним новцем, безобразног начина писања противу старешина, критиковања бригадира и т. д. кажњен са два месеца строгог затвора код профуза и да сам отпуштен из официрског чина.

И ово није истина. Пресудом вишег војног суда од 7. Септембра 1883. г. отпуштен сам због повреде субординације, али не због других ствари, као што се тамо тврди.

Карл Хрон

сарадник „Deutsches Volksblatt“-а.

Да је г. Хрон кадар стварати права чуда, кад се ради о извртању и накарађивању истине, то ће скорим доказати једна брошура, у коју смо смели загледати. И та такозвана исправка у неколико доказује Хронову вештину и окретност у том послу, јер пам он подваљује речи, које ми нисмо употребили. Прво, писмо казали, да је председник „због Хроновог морала“ њему изговорио горких истина. Ми смо просто казали: „и од председникове стране мораше Хрон прогутати многу горку,“ а ово је баш и права истина. У вечерњем листу „Wiener Tagblatt“-а имају, на име, односно примедба председникових због Хроновог клеветања, ове белешке:

„Ово није истина. Пре но што дирнете у чије поштење, морате имати у рукама доказе.“

„Што ви замисљате, то се не тиче никога; треба да изнесете доказе.“

„И то ви само нагађате.“

„Извиниње, да сте преварени, није довољно. Требали сте да се пре уверите код саме фирме.“

„Па шта би хтели од увређене фирме? Зар ви да јој прописујете форму њених исправака.“

„Овај израз морам одбити, као непристојан.“

Ако г. Хрон мисли, да ових шест примедба нису горка истина, онда је у њега врло дебела кожа!

Друго, ми не рекосмо, да је парница показала, како стоји са сопственим моралом наших затегнутих антисемита, него „Анти-ко-

рупциониста; а ово су два са свим различна појма, јер и Јеврејин, ако је пристојан биће Антикорупционист. Наша приметба није нишанила на антисемите, него на оне људе, који се истичу за чуваре јавног морала, а у ствари сами припадају у ред оних, који су изнутра искрпљени.

Што се тиче олакшавајућих околности за пресуду, то стоји изриком: да није кажњен грађанским, али за то почешће и због разних кривца војним судом. У новинама „Deutsches Volksblatt“ од 16. Фебруара стоји:

„За овим беху читана сведочанства о владању оптуженога, а председник констатова, да је Хрон у војсци кажњаван дисциплинарним путем.¹⁾ Међу казнама такође има једна, због некоректног руковања државним новцем²⁾ и суровог пачина писања на команданта пука.“ У вечерњем броју истог листа од 23. Јануара стоји:

Оптужени (Хрон): Кажњен сам губитком официрског чина због престапа противу војничке субординације, извршене тиме, што сам писмено критиковао бригадира,

Председник. Зар само то?

Оптужени: Па чини ми се (!) да сам добио и шест недеља затвора.

Председник. Два месеца затвора код профуза. Да ли сте још имали каквих неприлика?

Оптужени. Па дисциплинарне су казне ствар обична (!)

Ако се ова факта упореде с оним, што смо ми казали, и с оним, што је Хрон исправио³⁾, онда можемо себи створити суд о њему. И према овоме нује чудо, ако је Хрон морао отрпети онакве непријатне прекоре д-ра Шнебергера, а да председник овоме потоњем није приметио баш ни колико је црно под ноктом.⁴⁾ Истина Хрон прети у свом листу од 17. Фебруара, да ће противу Шнебергера тражити задовољења пред судом, али ипак нисмо до сад чули, да је Хрон ову своју претњу извршио.

¹⁾ Као што дознадох, има у Хроновој кондуити 24 дисциплинарне казне. Ове су те врсте, да описују Хрона као човека немирна, несносна, заједљивца и инацију. Међу осталим беше Хрон још кажњен због про-стачког злостављања свога слуге, нападања на грађане, потчињене и другове, због насилног нетактичног владања и због прављења ноћних шкандала. С. Г.

²⁾ Како не би изгледало да сам баш толико пакостан, то примећујем, да је Хрон ову тачку оправдао. С. Г.

³⁾ Одиста је чудновато, да Хрон није исправио наш навод, да је пресуђен од девет хришћанских гласова, кад му је морало бити познато, да га је у ствари судило једанаест гласова.

⁴⁾ Ово се разбира из „Deutsches Volksblatt“-а од 16. Фебр где стоји „После реплике обадвају заступника моли оптужени Хрон за реч, да одговори на неке личне увреде д-ра Шнебергера, али председник не дозвољава му, да о том говори, изјављујући са особитим нагласком и неком необичном хитрином, да он није чуо таквих увреда.

На свршетку примећујемо још и то, да у Хроновој исправци чак ни адреса не одговара истини, јер „затегнути антисемит“ Хрон не станује у редакцији „Немачког Фолксблата“, него у Магдалениној улици бр. 14., као самац код неког јеврејског кројача, који се зове Гринхут. — Лепота!

На све ове прекоре Хрон је сматрао за најпробитачније, да ћути, као заливен! Па по што смо из напред изложеног добили у неколико појма о Хроновој личности, саопштићемо још ово, што следује:

Хрон је, као што показује и његово име, пореклом из једне чешке породице и васпитан је чешки (учећи два најнижа разреда неке чешке гимназије; али он се ипак издаје за „немачког народњака“, те је према томе одметник. У 17. својој години ступи у војску и дотера за 14 година до поручика. Изгубивши војно судским путем официрски чин, млатио се Хрон дуго као новинар и отишао 1886. године у Србију, где је био неки надзорник при друштву монопола дувана. Разлоге, који побудише Хрона, да опет скоро напусти Србију претставља сам Хрон у „Немачком Фолксблату“ овако:

„22. Децембра 1886. год. преметао је Јефрем Филиповић, окружни надзорник, са шест дуванских чувара кућу Симе Хаџи Костића у Лесковцу, трагајући за криумчареним дуваном. При том дође до праве борбе, у којој домаћин погибе а један чувар допаде лаке повреде. По што су моји момци том приликом пустили из вида неке законске установе, то беху два момка судом осуђена, а цела она мржња, која владала у Србији противу Лендербанке, сурва се на моју главу, ма да сам ја за тај случај тек дознао, кад већ све беше свршено и ма да је ово јасно доказано пресудом свих судова у земљи. Али при свем томе позваше ме из политичких разлога на службу у Ђенералну дирекцију. Да за то не беше другог разлога, доказује писмо главног секретара дирекције монопола, које се налази у мојим рукама и у коме има овај пасаж:

„Министарство жели, да се ви одатле уклоните, јер је ваше име узано везано са убијством у Лесковцу и јер је — ма да су резултати истраге противно доказали — у целој земљи овладало мишљење, да сте ви криви свему. Није нам могуће било, под таквим околностима, презрети политичке обзире.“

„Одмах после пада Гарашаниновог аустрофилског, а при доласку Ристићевог русофилског министарства на владу, изађе у радикалном партијском листу „Одјеку“ (бр. 69. од 8. Јула 1887. године) један противу мене наперени чланак, који ме примора, да иступим из службе монопола, из страха, да сам намењен за неку политичку жртву, па било и на рачун погаженог закона. У цели, да би ме заборавили радикали, напустих Србију, али се опет повратих, јер сам имао од дирекције да примам још неки новац за свог коња и свој предати јој намештај. Ну по што ми мало после стиже полицијски позив, то се задовољих са мањом сумом и журно измакох даљој потерци.“ За тим беше Хрон кроз целу 1888. годину уредником онога истог „Пестер Лојда“, који он после назива „чивутским листом најгоре сорте“, а

пола године доцније ускочи у редакцију „Немачког Фолксблата“. Мало пре тога предузео је мало путовање из Црне Горе у Пећ и Скопље, мислећи, да је с тим стекао право, да пише о Македонији и Арбанији, којих земаља никад није ни видео. Истина, он се измотава тако, као да је он те крајеве прошао, претстављајући, да је Пећ у Арбанији а Скопље у Македонији, али он може овим начином лагати само оне читаоце, који немају појма о балканском земљопису. Та види се, да је Хрон баш ишао на то, да људе ове потоње врсте обмањује, јер он каже на стр. 5. свога клеветничког списка: „да је он руководио стражарење у окрузима нишком, врањском и топличком и да је према томе тачно проучио односе на бугарско-македонско-арбанашкој граници! Проналазак, да данашња граница краљевине Србије, у исто време образује „бугарско-македонску-арбанашку“ границу (по народности и језику) изазваће у оним крајевима (ако за ово чују) без сумње велико смејање.

Али ова монументална бесмислица, у исто време, доказује управо грдно незнање једног човека, који је рад да се истакне као познавалац онамошњих прилика. У целој Србији, сем бугарске насеобине у Великом Извору и неколико појединих личности, нема а ма баш ни живе душе, која говори бугарски, јер границе српског језика улазе далеко у Бугарску и у Турску. И Хрон је у пркос томе, ипак толико дрзак да каже: да је он у Србији на међишту бугарског језика научио бугарски!

Ово хвалисање иде упоредо са другим: Хрон вели, да познаје „сва“ српска наречја! ово је немогуће, прво због тога, што Хрон не познаје ни Македонију, а махом ни Стару Србију, па ни Шопско земљиште. Али, ако се на то и необазремо, то нам ипак ваља размислити, да у српском језику има управо толико наречја, колико и у немачком и италијанском, јер скоро сваки округ и срез има својих особина у језику. Истина, да је Вук Караџић признао само три наречја за књижевни језик, али то ипак не смета, да скоро сваки пише својим месним наречјем. Узмите н. пр. у руке једно годиште „Српске Зоре“, која имађаше сарадника из свих српских крајева, дозвољавајући им, да сваки пише својим наречјем. Ту ћете наћи, да се у истој свесци, једна иста реч пише на седам разних начина на пр. где, гђе, гдје, гди, ди, де и ђе! и тај Хрон чије ћу слабо знање српског језика после још боље доказати, наводи, да познаје с в а наречја!

Придржавајући опровргавање Хронових нападаја, које је изнео противу мене у своме клеветничком спису од девет малих глава, за II. део ове брошуре, осветлићу овде још нека тврђења, која је Хрон истакао у свом предговору:

Он отпочиње, упоређујући књигу „познатог књижевника“ Верковића, са књигом „неког Гопчевића“. Истина, да је Верковић познат — али као кривотворац и најмљени писац. Важност његовога пера по заслуги је обележио чувени српски научењак и академик

Панта Срећковић, у свом отвореном писму управљеном Комарову (Српска Независност“ од 30. Јануара 1890. год.), где пише :

„Дело неког католичког попа, пропагандиста и поткупљиве душе, који је измислио „Веду“, а сама себе продавао, редом свима, који су га хтели купити. Па кад га (Верковића) нико више не хтеде, продаде се оп руским булгарофилима и написа за новац „Топографичко-етнографически очерт Македоније“. Али је пре тога издао неку брошуру о племенима у Македонији, о којој је Драганов¹⁾ изрекао прави суд, наводећи, да нити одговара истини, нити у њој има литерарне вредности.“

Ево овако суде два човека, који су познати са проучавања македонског питања, а да и не говоримо о томе, колико је далеко заостао Хрон иза Срећковића, који је у накрет пропутовао целом Старом Србијом. Кад већ сам Бугарин Драганов оваквим презрењем суди о делу „чувеног“ Верковића, онда се може замислити, колико ваља држати о хвалисању, којим Хрон опчињава оно дело, само како би могао ковати противу мене онаке нападе! Што се ових потоњих тиче, то ћу се на њих још вратити, а сада прелазим на своје правдање, упућујући читаоца на II. део ове брошуре.

---

¹⁾ Неки бугарски професор у Русији, који се најпре заузимао за бугарштину Македонаца, али је доцнијим испитивањима доведен до другог убеђења

Хроп отпочиње своје замерке о мом делу, доводећи најпре у сумњу исправност уговора, закљученог између мене и Петрова. Он тврди, да је један од сведока (Кроненфелс) умро много пре, но што је уговор закључен, а други сведок — вели — тек голобрадо и недорасло момче а при том мој шурак. Ови приговори једино доказују Хронову страст, да воле све оно извртати и у сумњу доводити, што није кадар доказати. Јер, у првом реду наглашавам, да се Хрон лично уверио, да је капетан пл. Кроненфелс тек 11. Октобра 1888. године напрасно умро, док је уговор закључен још 11. Јуна 1888. год. Исто тако је значајно, што Хрон младића од 21 године назива „недораслим.“ На послетку напомињем, да је и сâм Хроп, кад му показах уговор изјавио: да је Кроненфелсов потпис истоветан и без сумње исправан. Тек кад не бисмо били имали сведока, требало би оверење јавног нотара. Кроненфелс, коме сам предложио, да уговор потврдимо пред нотаром, примети, да то у овом случају и онако не би имало места, јер нотар може само оверити потпис познатог му лица; а ко би му јемчио, да је дотична непозната личност баш главом Димитрије Петров.

Даље, Хроп захтева, да ја докажем исправност уговора, а Петров, да овери своје изјаве. Ја опет, држим, да би клеветник био дужан, да своја опадања докаже, а не да се оклеветани правда пред којекаквим прописветом.

Што се тиче Петрова, то имам у рукама једно његово писмо, које ми објашњава његово ћутање и које гласи:

Londres, 5. Juin 1889.

Monsieur,

Je viens de lire votre ouvrage qui m'a causé bien du chagrin. Il va sans dire que je ne peux pas vous faire une reproche de la publication, puisque vous en étiez autorisé par notre malheureux contrat, mais je vous avoue que j'aurais eûtendu *plus des égards à votre compagnon de voyage!* Vous m'abusez trop et sans pitié! Je n'ai pas mérité cela!

Bien que j'aie raison de vous en vouloir, je ne veux dire rien si vous m'accordez ce que je vais vous prier. Sachez que votre

publication me ruinera à jamais! Mes compatriotes ne me pardonneraient jamais la grande bêtise que j'ai commise en vous faisant cette maudite proposition. Je tacherai de me cacher pour éviter leur *vengeance*. A cause de cela je vous prie *instamment*: si l'on vous demande *qui* je suis et *où* je me trouve — *ne me trahissez pas!* Surtout n'exigez pas que je vous donne témoignage en me mêlant dans la polémique qui commencera sans doute dans les journaux. Je crois qu'il puisse vous suffir si je me *tais*. Si je ne *proteste* pas contre vos indications, cela sera de la même valeur pour vous! De cette façon vous pouvez rendre un dernier service d'amitié à votre compagnon de voyage auquel vous avez fait tant du mal par votre cruelle publication.

En espérant que vous me donnerez votre *parole d'honneur* de ne me trahir pas, je reste votre désespéré

Dim. Petrov.¹⁾

Морам признати, да сам се у неколико покајао, што сам са Петровом поступио доста пемилостиво, па сматрајући, да је његово ћутање за непобитност мојих доказа довољно, пожурих се, те одговорих Петрову ово:

Vienne, 10. Juin 1889.

Cher Mr. Petrov,

Je regrette beaucoup que je vous ai affligé par mon ouvrage; ce n'était pas mon intention de vous offenser. Je comprends par-

¹⁾

Лондон, 5. Јуна 1889.

Gospodine!

Овог часа прочитах ваше дело, који ми зададе доста једа. Наравно да вам не могу пребацити, што сте га издали на јавност, јер сте били за то овлашћени нашим несретним уговором, али вам морам признати, да сам од вас ишчекивао више призрења наспрам вашег сапутника! Ви се просто титрате са мном, без сваког милосрђа! То баш нисам заслужило!

Ма да бих, према томе, имао довољно узрока, да се срдим на вас, то ћу ипак ћутати, ако пристањете на ово, што ћу вас сад замолити. Знате ли ви, да ће мене ваше издање за увек упропастити. Моји земљаци ми неће никад опростити, што сам био толико будаласт, што сам вам учинио онакав предлог. Гледаћу да се склоним пред њиховом осветом. Зато вас најискреније молим, не казујте никоме, ко сам и где се налазим! Нарочито не захтевајте од мене, да вам ја сведочим, и да будем принуђаван, мешати се у полемику, која ће без сумње отпочети у листовима. Мислим да ће вам бити довољно, ако ћу тим. Што не протестујем противу ваших навода, биће за вас од доста велике вредности! На овај начин можете учинити последњу услугу једном сапутнику, коме сте толико зла учинили, излавши ваше дело на јавност.

Надајући се, да ћете ми заложити час и да ме не ћете одати, остајем у очајању ваш

Димитрије Петров.

Luka Čelović

faitement votre difficile position vis-à-vis de vos compatriotes, et à cause de cela je vous donne ma parole d'honneur que je ne vous trahirai pas tant que vous ne me faites pas des désagréments en protestant contre le contenu de mon livre.

Je vous salue sincèrement

Gopčević.¹⁾

Ово се писмо налази у мојој књизи копирано, а г. Хрону стоји до воље, да се о томе увери. По што је моја књига, по свом саставу и својој садржини таква, да би било немогуће у њу нешто накнадно уврстити, а по што ваљда нико паметан неће замислити, да сам ја предвидео, да ће ме Хрон на овај начин напасти, то држим, да ће свако ово моје дописивање са Хроном сматрати као доказ, који говори у моју корист. Па ако ја, дакле, Петрова — чије ми је садашње обиталиште доиста непознато — по Хроновој заповести, не приморавам, да изађе на средину, то је овај мој поступак са свим оправдан тиме, што сам човеку заложно поштenu реч, да га нећу дирати. Ја бар имам о часној речи са свим друге назоре, него ли вероломни г. Хрон.

Даље, овај потоњи не може да појми, да је Петров жртвовао „хиљаде форината и то само за ту пријатност, да буде од мене исмејаван.“ Одиста ми није никад била намера, да исмејавам Петрова, који је опет жртвовао свој новац у цели, да користи својој народности. Да је он предвиђао, какво ћемо искуство стећи у онима крајевима, то би сигурно остао код куће. Ја сам за дуго држао, да Петров, позивајући мене на путовање, ради по налогу и за рачун бугарске пропаганде; али сам данас потпуно убеђен, да овој о целој ствари не беше ништа познато; а баш ова потоња околност, дошла је у прилог самој ствари, јер се иначе Петров не би упуштао у везивање онако опасног уговора. Та бугарска пропаганда врло добро зна, да Македонци нису Бугари.

Критикујући садржину мог дела, тврди Хрон на стр. 8. „да сам један добар део свог путовања предузео само на мапи и да сам читаоце просто усређио са писменим објашњавањем аустријске генералштабне карте 1:300.000, кзо и репродукцијом неких других, већ давно изашлих дела.“ (Биће, да Хрон овде мисли на своје „путовање по Русији“, које је само предузела његова бујна фантазија).

Дрскост овакве тврдње просто задивљује свакога, ко зна, да Хрон (као што и сам признаје) **никад није ни видео Македоније, а**

1)

Беч, 10. Јуна 1889.

Драги г. Петрове!

Жао ми је, што сам својим делом изазвао ваше негодовање, јер моја намера не беше, да вас вређам. Разумем ваш незгодни положај наспрам ваших земљака, и за то вам залажем своју поштenu реч, да вас нећу одати све дотле, док ми не бисте правили неприлика, протестујући противу садржине мога дела. Примите срдечно поздравље

Гопчевић.

од Старе Србије позната му је само кратка пруга Пећ—Митровица—Скопље — дакле једва десети део онога пута, којим сам ја прошао. Па и на овом малом простору, Хрон није видео друго, до апсане у Пећи и Скопљу, као и предео поред железничке пруге Митровица—Скопље. Али, ако Хрон ипак остаје при свом дрском тврђењу, онда се то има у неколико приписати његовом обичају, да се он у сваком оном случају, где му не достане доказа, служи сумњичењем и опадањем, а у неколико опет једној грешки, која ми се увукла у рукопис. По несрећи, на име, у место „узана“ написах „широка“ долина и одатле закључује Хрон, да тамо нисам ни био. Овакав је закључак у толико непристојнији, што се Хрон лично код мене уверио, да се овде увукла проста грешка при преписивању. Хрон је, на име, нарочито долазио, те се уверио на мојој карти, да је корито Бистрице тачно убележено и да Бистрица тече кроз узану долину. И сам Хрон увиде у онај мах и рече: „е признајем, да је овде проста омашка у писању.“ Ну ако он при свем томе данас по ново износи на бојиште своје пређашње сумњичење, онда је то само један нови доказ за лабавост Хроновог карактера. У осталом се о тачности моје карте уверише подмаршал г. барон Вапка, у оно доба начелник војно-географског завода, као и само војно министарство. У знак признања за оних 2000 исправака, које сам завео у аустријску генералштабну карту, добио сам од војног министарства на поклон 100 листова аустријске специјалне карте. Поред овога поклона изрази ми војно министарство писмено своју благодарност и своје признање за мој рад, док је, напротив, Хронова молба, којом је тражио помоћ за истражно путовање по „Старој Србији“ (коју он назива „Албанијом“), од војног министарства одбијена. Познавајући Хронову способност „за путника истраживаоца“ још из његовог војничког живота, беше министарство убеђено, да би, помажући Хрона, у исто време помагало неко швиндлерско предузеће. Па по што је војно-географски завод за оцену мојих исправака компетентнији од ма кога другог завода или које друге личности, то мислим, да ми није нужно трошити много речи на моје правдање. У осталом, настаје питање, одакле сам узео оних 2000 исправака, кад по Хроновом мишљењу, нисам путовао.

За тим замера Хрон слици „Србин из Пећи,“ тврдећи, да се народ у Пећи онако не носи. И то је истина; али ја сам му то већ пре објаснио, да сам, и за што сам оног човека фотографисао у Призрену, па за то је опет доста непристојно од Хрона, што по ново излази са овим приговором. У Призрену сам снимио последње фотографске слике и том сам приликом фотографисао брата и сестру из Пећи, који већ више година живе у Призрену. Под сликама стоји потпис: „Србин из Пећи“ и Српкиња из Пећи“, а то одговара са свим и истини, по што дотичници не беху „Призренци“ него „Пећани“. Ношња им је чисто призренска (рукави са пругама виђају се и у Шкодрп, али не у Новомпазару и Србији, као што Хрон мисли); али како се у оријенталним варошима у народној пошњи показује грдна разноликост, то само онакав човек, као што је Хрон, који од целог истока није

видео ни стотинити део, може закључити из рукава мога „Пећанина“, да нисам ни био у Пећи. Међу тим је већ и г. Вергани учинио пажљивим Хрона на његово злобно подметање, рекавши му: „кад би се какав Чех из Чаславе, са својим усправљеним носом, фотографисао у Грацу са штајерским шеширом на глави, онда, ваљда, нећете написати под слику: „Штајерац из Граца“, него у крајњем случају: „Чех из Чаславе у штајерском шеширу“. На ово је Хрон приметио, да сам онда и ја требао ставити: „Србин из Пећи у призренској ношњи“. Истина, да би ово било много тачније, али из тога, што сам се ја послужио кратким означањем, не могу се изводити онакви закључци, као што су Хронови.

Овај такође сумња, да сам био у Дечанима, јер — вели — нисам тамо фотографисао. На ово морам још једном напоменути, да нисам више уза се ни носио фотографског апарата, јер прво: беше ми већ нестало приуговорљених стаклади, а друго: да ово и није било, то бих се добро чувао фотографисања у Ђаковици, Пећи, или ма где у оној околини! У опште, предузео сам путовање у Пећ и Митровицу под врло чудноватим околностима које не смем из ближе објашњавати, ако нисам рад, да испоставим турској (односно арбанашкој) освети људе, који ми учинише разне услуге, а који живе у оним крајевима. Из ових разлога био сам принуђен, да Дечане и патријаршију посматрам само с поља, јер ми моји пратиоци претставилише, да би посетом калуђера, без сумње, привукао на себе пажњу и по свој прилици доспео у затвор. Ко, дакле, чита моје дело, тај ће наћи, да нисам нигде тврдио, како сам био у Дечанима, и у патријаршији, него сам вазда говорио, како сам био **пред** Дечанима и **у** Пећи (а патријаршија стоји ван места).

На против је разлог, који је по Хроновом причању њему сметао те није отишао у Дечане, просто смешан. Он каже: „да му није пошло за руком сломити непријатељско држање становника села Истинића“. У својим путничким фељтонима, који су иначе пуни самохвалисања, прегеривања, нетачности и извртања, булазни Хрон о племену Истинића. Тек кад сам га ја упозорио, да су „Истинићи“ само име неког засека од неких пет кућа (где не живе Арнаути него мухамедовски Срби) и да је ово место прилично удаљено од пута, тек онда је Хрон заменио реч „племе“ са називом „село“. Али његов изговор остаје за то ипак смешан.

Али баш је красно Хроново тврђење односно мог пута из Пећи у Митровицу, за који вели, да изгледа „невероватно“. Са већим правом могао бих ја овако нешто навести о Хроновом путовању, које је преко „Дјевичке“ и „Чичавица“ — планине одјахао за један дан путем из Пећи у Митровицу — даљину од 60 километара, не рачунајући при том грдне савијутке, које пут прави, као ни спорост јахања по брду. Други пут, на коме је Хрон, по свом причању — извршио ово вештачко дело, остаде мени и мојим пратиоцима непознат. Бар ни један од њих није ништа приметио, кад сам изразио намеру, да ћемо јахати преко Студенице у Рибаре крај Ибра.

Управо наивно каже Хрон даје: „Односно осталих предела, којима Гопчевић није прошао, које он дакле искључиво описује по ђенералној карти, по Хану, Милојевићу и т. д. не могу изразити свој одлучни суд“. Са другим речима: Хрон тврди, да другим пределима нисам пропутовао, али, да ми он то не може доказати. Одиста је велики овај Хрон у стварима, где се тиче нападања туђега поштења; ово већ доказује његова парница са Тилером.

За тим изводи Хрон на бојиште Верковића, дакле човека; који је чувен као кривотворни и поткупљени агитатор бугарске пропаганде, а који у науци нема више ама баш ни мрвице вредности. Хрону је са свим све једно, ко му је сведок, само, ако може извући какав капитал из своје подвале: он би слободно узео за сведока и „шиљарицу Соку“ са бечког Најмаркта.

Не знам, у колико се моја представљања удаљавају од Верковићевих. Хрон спомиње само „Моглену,“ о ком пределу ја у осталом нигде и не тврдим, да сам га посетио. У мом делу стоји изриком на стр. 157.:

„Предео Моглену претставише ми као диван крај“ и т. д. „Кажу да је Моглена густо насељена“ и т. д. Дакле и овде опет подмукло Хроново сумњичење, изведено у нади, да се читаоци неће хтети излагати труду, те да, читањем оба дела, испитају Хронове податке.

На стр. 10. истиче се Хрон као филолог, али се при том показује толико смешан, да сам се ретко кад насмејао онако слатко, као онда, кад сам читао Хронову научну расправу.

Међу особинама, по којима се костурско наречје разликује од српског књижевног језика, навео сам на стр. 135. такође изразе, „ести“ у место „је“ и: „биде“, у место „буде“. Научни Хрон ми најпре објашњава, како неваља „ести“, него „јесте“, које се — вели — такође чује у Банату. Хрон се овом примедбом показује као Колумбо и Соломун у једној личности! Прво, Костурци одиста кажу „ести“, што ће ми свако посведочити, ко је долазио у Костур, и за то Хронова дрскост, који никад није ни видео Костурца, а камо ли са њим говорио, управо прелази све границе; друго је: „јесте“ реч, која се свугде чује, где Срби живе, дакле не само у Банату, реч, која припада српском књижевном језику. На питање „је ли?“ одговориће можда само онаква незналица српског језика, као што је Хрон, са: „је“, а сваки ће Србин казати „јест“ или „јесте“. Н. пр. „је ли истина“? „Јесте“.

Што се тиче речи „биде“ (у место „буде“), то се она, истина чује, у понеким пределима, ван Македоније“, али само „у наречју“, али не у књижевном језику. И баш ова околност говори у хатар мојег тврђења, да су Костурци „Срби“, ако и кажу биде“ у место „буде“ (У бугарском језику се каже „вуде“ (БВДЕ)).

Е после напада Хронова наученост на речи: „локанда“ и „фанал“, о којима вели ово:

„Баш је наиван (Гопчевић), што се чуди речи „локанда“ (стр. 108.), која је у целој Црној Гори, Арбанији, Македонији и т. д. свуда уобичајена. Али ми је са свим нова реч „фанал“

(стр. 118.) у месту „фењер“. Турци и Словени обично кажу „фењер“, Грци и Цинцари пак „фенар“.

Ако је већ прешло у крајњу смешност, кад човек, као што је Хрон, који не разуме сем немачки, још нешто мало чешки и српски, и који сем неког дела Црне Горе и Србије, нигде даље није ни завирио, поучава мене, који чисто говорим 13, а који се служим за нужду, још са 14 разних језика и који сам пропутовао 150.000 километара по Европи, Азији и Африци: то Хронова дрскост тек постаје очевиднија, кад се зна, да сам Хрона, већ пре усмено учи- нио пажљивим, на смешност његовог тврђења. Реч „локанда“ чује се само у Црној Гори и махом у пристаништима на истоку за „гостионицу“, и баш с тога изненадила ме је та реч у Битољу. Ова реч се овде задржала из времена, кад су Млечићи имали у својим рукама главну трговину са истоком. И према овоме ограничена је „цела Арбанија“ г. Хронова на вароши: Шкодру, Драч, Леш и Авлону, а „цела Македонија“, на Солун! Али по што Хрон у свом животу никад није ногом крочио ни у Арбанију, ни у Македонију, то је опет само дрскост од његове стране, кад он себи присваја неки одлучан суд!

Што је реч „фалал“, која је иначе такође италијанског порекла (fanale), за г. Хрона са свим нова, то му није ни замерити, та он није нигде ни био! ¹⁾

Могућс ди је слушао од Словена реч „фењер“, јер се та реч нађе у српском књижевном језику, али Турчин каже „фењер“. Памтите ово г. Хроне! Грци и Цинцари, истина, кажу „фенар“! али и ово је Хрону познато само из књига, јер он нити је то кад чуо својим ушима, нити је у свом веку кад говорио с каквим Грком, а још мање Цинцарином.

Подло сумњичење и извртање, то најмилије Хроново оружје, нарочито излази на површину у следећим примедбама:

„Оно што г. Гопчевић говори о именима места, која се у Македонији налазе, а у којима је корен „Срб“ показује или његово незнање или је то намерно извртање. Та г. Гопчевић места: „Сербино“ код Петрограда, „Сербиноф“ код Сандомира и т. д. не ће ваљда хтети навести као доказе, да је њихова околина српско земљиште? У свима словенским земљама има имена са кореном „Срб“, јер по Шафарику, имена „Срби“ и „Венди“ (Винди) беху народна праимена Словена. Оно прво име означаваше урођенике, оно друго странце.“ ²⁾

Ко ово чита, не познавајући моје дело, тај ће одиста мислити, да сам ја тврдио, да су Петроград и Сандомир српски крајеви у

¹⁾ По Хроровој је географији Пећ у „Арбанији“, јер тамо има поарбанашених Срба. Ово је управо тако, као кад би неко хтео рачунати Апулију у Арбанију, по што и овде живи око 150.000 Арбанаса. У осталом не држимо Хрона за такву незналицу, биће по свој прилици, да је човек рад, да се направи важним, јер путовање у „Арбанији“ изгледа далеко опасније, но путовања у „Старој Србији.“

²⁾ Треба обратити пажњу на глупост, садржану у последњој реченици.

да ме је тек Хрон научио, да и имена са кореном „Срб“ има у свима словенским земљама. Ко прочита, што сам о томе казао на страни 272. (II. део), тај ће наћи, да је Хрон управо црпео сву своју мудрост из мојих објашњавања.

Ја сам, на име, тамо написао ево ово:

Срб је прастари словенски корен, који се одржао у свима крајевима и међу свима словенским племенима, на пример: у руској речи: пасерб, у пољској *pasierb*, у руским и пољским речима: *серебшчизна*, *serbščuzna*, *sererščuzna*; у литавским именима места: *Serbeni* и *Serbigal*; у руским именима места: *Сербино*, *Серби* (*Serby*) *Сербиновка*; у пољским именима места: *Serben tinije*, *Serbentini*, *Serbinov*, *Sjerbowice*, *Sarbice*, *Sarbijewo*, *Sarbin* и у многим именима места у Македонији и Старој Србији, која су на крају штампала крупним словима у статистици места.

Из свих старих извора, који постоје, може се са сигурношћу закључити, да су се Словени у опште у првом почетку звали *Srbi* или *Serbi*¹⁾. Порфирогенит и баварски историк деветог века („Минхенски рукопис“) сагласно тврде, да Словени „како сами тврде“, доводе своје порекло од Срба, и да су се пре звали просто Срби. Тако исто пише владика Соломун (у деветом веку) у свом делу „*Mater verborum*“, да су се становници Старе Сармације звали Срби *Serbi* или *Srbi*.

Држим, да је ово доста јасно и да је према томе доказана Хронова намера, изопачавања и извртања.

Даљи напад се тиче „јус“ (я), које Хрон, тај страшни филолог, у својој глупости замењује са „ук“ (ѡ)! И овде се ради о простом извртању, јер Хрон тврди: да сам ја Костурце само због носног гласа огласио за Србе, док сам их ја, међу тим, и поред тога, што се у њих налази овај глас, означио за Србе; а ово је баш са свим противно ономе, што Хрон тврди. На стр. 138 (I. део) писао сам о томе ово:

„Не могу порећи, да се костурско наречје, од свих наречја, која се говоре у Македонији и Старој Србији, највећма удаљава од српског језика, а то због тога, што се употребљавају носни гласови, каквих нема ни у српском, ни у бугарском. (Следују примери). Али ове разлике ипак нису довољне, а да би се костурско наречје могло сматрати за какав засебни језик, а најмање оно има какву везу са бугарским језиком. На против, доказано је,

²⁾ Чак два учена Шведа дођоше самосталним истраживањем до овога закључка. Међу својим књигама имам на им пеки спис са насловом: „*Eör-ö-keill framställning af de slaviska folkstammarnes vandringar och tidigare öden*“ од магистра *Edward Fähracusa* и *Daniel Danielssona*: академска расправа, штампане 1853. г. у Штокхолму, која доказује, да су писци проучили и употребили све старије и новије изворе. Они кажу (стр. 8. и 9.): „Ако на тај начин видимо у имену *W i n d* или *W e n d*, иностранним народима заједничко праиме словенских народа, то на другој страни имамо у имену *Serb* или *Srb* домаће праиме Словена.“

да је баш у најстаријим облицима српског језика било носних гласова, нарочито оно старо *а*.

Врло је значајна Хронова даља примедба, којом ми се пребацује, да сам — на стр. 82. (1 део) — изоставио из таблице четири новца, која су иначе у промету. Ја сам Хрона усмено учинио најљивим да се моја таблица искључиво односи на Солун (што је такође у књизи примећено), а оног новца, о коме Хрон говори, нема у Солуну. Али Хрон, тај поштењак, примети на ово са свим мирно и равнодушно: „Знам! Али ја сам онако писао, само да бих вам задао који ударац више и да би моја сопствена светлост избиле на површину.“

Држим, да ова циничка изјава, на коју ћу се слободно заклети, ако устреба, довољно означаје Хронов карактер!

Даљи приговор се тиче мог навода, да је Србија 1885. г. мобилисала само 43.366 момака. Хрон супрот ставља моме наводу податке српског мајора Стеве Грујића, који наводи, да је мобилисано 62.000 војника. И овај приговор употребљен је за инат, јер је Хрон добро знао, колико вреде Грујићеве подаци, а знао је и то, да је званични број, који сам ја навео, извађен из дела српског пуковника Д-ра Владана Ђорђевића, која су изашла под насловом: „Историја санитета“ и „Сливница“. Начелник санитета имађаше, без сумње, најтачније податке о броју мобилисане војске, јер је морао снабдети санитарска слагалишта са свима потребама за дотични број војника.

Сумњајући у нека два комична случаја, која сам ушлео у своје дело, доказује Хрон, да му нису ни најмање познате прилике на истоку и за то бих му саветовао, да се мало боље увери о свему, па тек онда да говори. И тек кад буде пропутовао двадесет пута онолико, колико је до сад пропутовао, онда ће тек видети четврти део од свега онога, што ја знам о истоку и онда ће и сам ваљда бити другог мишљења.

На стр. 12. тврди Хрон, да сам преписао прву главу II. дела из неке Протићеве брошуре и да сам само узгред споменуо његово име. Ма да у оној глави, о којој Хрон говори и која заузима девет страна, има пуних пет страна, о којима код Протића нема ни спомена, то би Хрон могао бити са свим спокојан о моме лојалном односу спрема Протића. Шта више г. Протић ми је са великом услужношћу ставио на расположење своју брошуру, с молбом, да се из ње послужим. И за то сам узео за прву главу из Протићеве брошуре историју постанка бугарске књижевности и пропаганде, дакле; такве податке, које је и сам Хрон црпео из разних извора (Пишин-Спасовић, Јиричек, Српство и т. д.) А од кад се то рачунају у плагиате историјски подаци?

После ми Хрон пребацује, за што да Милојсвића наводим за сведока, а у Дринову да не видим ауторитета. Ово је исто тако смешно, као кад би неко казао: „кад Гопчевић вреди као сведок, онда треба признати и Хрона за неки ауторитет.“ Милојевић је ауторитет првога реда, по што је годинама путовао кроз Стару Србију и махом кроз **целу** Македонију, а при том разуме

и бугарски. Напротив, Дринов никад не беше тамо, па по што не разуме ни српски, то његов суд о оним крајевима нема никакве вредности.

Што Хрон узима у заштиту Дринова, познатог противника истине, то ми није никакво чудо: јер пар пара и у цркви нађе. За то Хрон узима у заштиту и Хана, чије сам смешности односно етно графиче довољно илустровао. При том се жури, да на ме баца нову једну сумњу, наводећи, да сам „махом опљачкао Хана.“

Тврђење Хроново, да је, саставши се само два пут са мном стекао убеђење, да не владам ни српским ни бугарским језиком, прелази све међе безобразлука. По што са Хроном нисам говорио ни српски ни бугарски, него немачки, то се његово тврђење само осуђује. Та сам Хрон признаде ми, да се стиди говорити српски, због тога, што рђаво наглашава поједине речи. За то могу оценити његово знање српског језика само по ономе, што је написао, судећи по томе, сумњам да је његова окретност баш замашна; а ево за то и доказа:

Варош Пећ Хрон пише „Печ“ (а највише воле имена вароши називати турским називом, дакле, у место Пећ „Ипек“; у место Скопље „Искиб.“) Г. Хрон каи' да, према томе, не познаје грдну разлику између гласова **ћ** и **ч**. **Пећску Бистрицу** назива Хрон „**Печанска бистрица**, па кад сам му ја ово приметио, још се са мном и споречка. (Сигурно пише Хрон такође бечанска у место бечка!). Урођеника из Пећи зовемо српски „**Пећанин**“, Хрон га зове „**Печанац**“; у место патријаршија пише Хрон: **патриаршиа**. Реч **пећ** (фуруна) пише Хрон **Печ** и тврди да значи врата од фуруне (**Ofenloch**) Даље тврди Хрон, да „бистрица значи исто, што и „бујица“, а не зна, да је у том значењу обухваћен појам бистре воде. Имена на **в** (Петров, Дринов и т. д.) пише Хрон са **ff**, у место **отаџбина** Хрон пише **отачбина**, у место **Косовопоље** пише „**Коссовепоље**“, у место **Дрекаловићи** „**Дрекаловичи**“ и т. д. После ћемо говорити још о неким другим бламажама.

У извртања, која Хрон толико воле, спада и његово тврђење, да ја врло радо и смејавам „будаласте Швабе;“ док се на против из мог дела на стр. 25. јасно види, да сам, на против, узео Немце у заштиту противу два Србина.

За тим се Хрон удубио у филолошка разматрања, бранећи се Миклошићем. Ово је без сумње велики научењак, али ипак, ако је тврдио, да македонско наречје припада, бугарском језику, онда је он то само могао учинити, непознавајући довољно македонска наречја. Та и Вук Стевановић Караџић држао је некада старо-српска наречја за бугарска. Миклошић никад не беше у Македонији, и његов је суд искључиво по примерима, који му дођоше од врло пристрасне стране. Баш ћемо причекати, шта ли ће Миклошић одговорити на она многа писма, која је Јастребов издао на јавност у другом издању свога тек сад изашлог дела: „Обичаји и пјесни турецких Србов.“ Ова писма дођоше из разних крајева Старе Србије и Македоније, написана су последњих 50 година, те су необорими

докази за све оно, што сам написао о припадности македонских наречја ка српском језику. На основу ових писама, мучно ће и сам Миклошић и даље тврдити, да Македонци говоре **бугарским** наречјем — али сумњам, да он то у опште и сада тврди! —

Своју филолошку наученост истиче Хрон и тиме, што наводи да се у примерима, које сам ја изнео у свом делу, налази члан, о коме иначе велом, да га нема у целој Македонији.

Пре свега треба имати на уму, да сам још приметио: „само код оних који су посећивали бугарске школе и којима је силом наметнут“. За тим додајем још и то, да они гласови, које Хрон у својим примерима наводи, не престављају члан, него су то прости слогови, који служе за попуну стиха. Ко год познаје српске народне песме, признаће, да у њима обично има на крају неких слогова без сваке вредности и важности. Кад би оно, што Хрон у својим примерима означава за члан, одиста био овај, то би он онда стајао уз сваку именицу. У песми из Призрена налази се он пак само уз именицу „мајка“, ма да у тој песми има је да неест именица. Али и овде је члан врло сумњив јер у рече ници „го догледа његова та мајка“ може „та“ значити заменицу „тај, та, то“. Али и онај, ко би хтео тврдити, да баш ова прилепска песма није српска, него бугарска, ужасно би се бламирао.

Хрон наводи даље, како сам хотимично прећутао, да је Протић несумњиво доказао, да у македонском наречју постоји члан. Шта се нисам послужио овом примедбом Протићевом има свог узрока у томе, што сам јој приписивао споредну важност. А ево за што: узмимо да је у 250) стихова било 59 чланова, шта би се овим доказало? Јер да су ови стихови написани на бугарском језику, то би се члан у тима понављао бар **4000** пута! Оне по једине појаве могу се дакле искључиво сматрати за хотимично, по бугаровање, у колико не би служиле само за попуну стихова. На ову цел такође служе и гласови **на, но, ва, во**, које Протић погрешно сматра за македонски члан. За ме је било довољно, да у говору Македонаца нисам нашао члана, сем код оних, који су полазили бугарске школе. И за то је баш смешно од Хрона, кад од мене захтева да и ја упадам у Протићеве грешке.

И у другом примеру „попово то дете“ не може се „то“ сматрати за члан: него за заменицу.

Ако Хрон тврди, да је у затвору у Скопљу нашао Македонаца, који употребљаваху члан, то ово тврђење ипак не заслужује никакве озбиљније пажње. Јер, прво и прво, би требало знати из ког краја Македоније ти људи беху ¹⁾; друго, да ли ти Македонци нису васпитани на бугарским школима, а треће је питање: да ли је у опште истина оно што Хрон прича. Та свакоме читаоцу Хроновог клеветничког списа, као и овога мога одговора биће јасно, да је Хрону истина споредна ствар. О томе даје нови доказ, на страни 14. тврдећи, да сам се, не спомињући извор, користио открићем професора Хоџа, да је Скендербег био Србин. Међу тим сам ја у својој „Горњој Арбанији“ (стр. 494) писао ево ово :

„Пре свега се мора сматрати за важан проналазак, што смо из бележака деспота Мусакe, које је нашао професор Хопф, једва једном дознали нешто сигурног о породици Скендербеговој. Према овоме Кастриоте, припадаху српској, а не бугарској породици.

Хронова филолошка посматрања на стр. 14.—15. спадају међу највеће смешности, које се могу написати и показују баш са свим јасно бескрајно незнање Хроново, који се истиче, као неки вајни језикословац. Да бих могао по заслуги жигосати бесмислицу, коју је Хрон онде нагомилао, то ћу његова разлагања овде навести од речи до речи. Хрон пише:

„Правила о изговору, која Гопчевић наводи за бугарштину (стр. 251), не стоје. Само глас **ѣ** може се сматрати као полу-вокал, који означава особину језика, док гласови **ѣ** и **ѣ** просто служе као ортографски помоћници, који показују, да ли се претходни сугласник изговара тврђе или мекше. Такође и оно, што Гопчевић онако олако тврди, да се у бугарском, при промени именица, не мења последњи слог (стр.), не стоји: оваква промена оди-ста постоји, ма да и није потпуно развијена. Као доказ за ово наводим из бугарског превода библије, који је 1886. г. изашао код Адолфа Холцхаузена у Бечу, ове примере: (Мат 28. 6.) гласи **дѣто лѣжеше Господѣ** (Мат. 4. 10) гласи: „**Господѣ твоѣму да послужиш**“. Да не искључиш **Господа Бога твоѣго**“ Даље још ова два примера: (Мат. 18. 25) гласи: **повелѣ господарѣ** (Мат. 18. 31) гласи: **казахѣ на господарѣ** Чак и ортографија ових речи, које се ; као што Гопчевић каже, са свим једнако пишу, као у српском језику (стр. 255) није правилна. Бугарски се пише „една“ српски „једна“; бугарски „готовѣ“ српски „готов“; бугарски „господен“; српски „господин“; бугарски „дѣте“ српски „дете“ или „дијете“ и т. д. Из ових се примера види, да се Гопчевићево језикословно проучавање достојно може уврстити у оквир његове остале плиткости.“

„Што се тиче полувокала, који г Гопчевић наводи (стр.), то у његовим разлагањима нема ни трага научног знања предмета, Г. Гопчевић просто тврди, да је онај полувокал искључива особина бугарског језика и да је сваки онај, који се у говору са њим служи Бугарин. Противно овоме, могу уверити г. Гопчевића, да је могао чути овај полувокал и у Црној Гори, кад би се само био подвргао труду, да ову земљу, пре но што о њој пише, пропутује.“

„Овај се полувокал чак чује и код „Кучи-Дрекаловичи“ и код Шипера, шта више он се овде по некад чује по два крат у неким речима и. пр. у реч „дѣнѣс“ у место „данас“ ; „рѣкѣд“ у место „рекао“ и т. д. па чак и код Словенаца у Крањској изненадно ме је овај полувокал и. пр. у речи „јѣс. у место „јаз“. Па ипак ваљда ни сâм г. Гопчевић не ће ваљда тврдити, да су јужни Црногорци или аустријски Крањци у ствари Бугари! Ствар је у томе, што г. Гопчевић ни једним словенским језиком, баш ни приближно довољно не влада и за то није ни упућен о овим особинама словенског дијалекта.“

„Разлика између српског, словенског и бугарског полувокала јесте у томе, што се он, као преостатак старословенског језика, још и данас налази у она прва два језика, али то само у овим речима, у којима се он налажаше и у старо-словенштину; н. пр. дѣн. Овај је полувокал чисто бугарска особина само у овим речима, у којима је заузео место старо-словенског гласа **ѡ** (јус). У српском стоји у свима овим речима **и**, у македонском наречју пак поред полувокала често још и **а**“.

Ако би у опште требало доказивати, да Хрон нема ни појма о бугарском језику, а оно је он сâм изнео тај доказ овим булазнењем! Ево за што :

Књига, коју Хрон смешним начиним сматра за „бугарски“ превод библије, и није бугарска, т. ј. она није написана бугарским књижевним језиком, дакле, језиком, којим се говори источно од Искра. Она је просто рђав превод библије у оно наречје, којим се говори на српско-бугарској међи, а поред тога опажа се у њој утицај, **црквено-словенског библијског текста**. Ако је, дакле, Хрон рад, да из овог небугарског превода библије изведе закључак, да прави Бугари мењају именицу наставком у појединим падежима, то он тиме показује, да или никад није имао у руци бугарске књиге, или да је рад обманути необавештеног читаоца. Нема тих бугарских новина, а нема ни књиге написане на бугарском књижевном језику, одакле би Хрон могао доказати, ма само једном речи, да ова при промени мења последњи, свој слог. Што се западно од Искра речи мењају по српским правилима, то управо отуд долази, што људи оних, крајева (Шопови) нису Бугари, него Срби, који су на жалост већ скоро побугарени. У осталом сам ја споменуо у својој Македонији, да међе између српског и бугарског језика нису строго подељене, но да се између њих налази неки појас, у коме се говори неком мешавином српског и бугарског језика.

Своје крајње незнање бугарског језика доказује Хрон, даље, својим примедбама о полувокалима о изговору и правопису бугарских речи. По његовом је мишљењу само **ѡ** полувокал, **ѡ** и **ѡ** „служе на против као у руском језику за означавање тврђег или мекшег изговора претходних сугласаца!“

Е то је већ прешло границе! Уамимо у руке коју му драго бугарску грамативу н. пр. Вимазалову. Шта налазимо у одсеку, где се говори „о изговору и правопису“ стр. 6. Ево :

„**ѡ** и **ѡ** беху у старо-бугарском (старо-црквено-словенском) слова, т. ј. они означаваху два разна гласа. У ново-бугарском су некад слова (гласови), а некад су неми знаци.

У средини слога скоро су једнаки. Они гласе као неко мукло **а**. Не ретко се пише онде **ѡ**, где се по етимологији претпоставља **ѡ** и **ѡ**: у место сѣрдце — сардце понекад се нађе сѣрдце и т. д.

Шта кажете на ово г. Хроне?

У осталом сам нашао у разним крајевима Бугарске, да се **ѡ** и **ѡ** по некад изговарају као: **о**, **е** или **и**; н. пр. собрање, Болгарци, Крестевић, Тирново и т. д.

Управо тако смешне, а у исто време и докази за Хронову страст извртања и изопачавања, јесу његове приметбе, које сам навео на стр. 21 између знакова Ове су приметбе намењене, да ме доведу у сумњу код читалаца, који не познају језик, као да сам ја у бугарским речима намерно изопачавао правопис, односно, да сам их посрбљавао. Пишући своја дела на немачком језику, служим се већ од 14 година на овамо, хрватским словима, кад ми устреба наводити руске, бугарске и турске речи. Ова су слова за означење правилног изговора најподеснија. При том пишем сваку реч фонетички. Па по што не могу да замислим да сви читаоци познају ћирилицу, за то сам такође у својој „Македонији“ све словенске речи (без пљузетка), због правилног изговарања написао хрватским словима, а тамо, где ова не беху довољна, замислио сам нарочите знакове, чије сам значење тачно објаснио. Тако сам и пр. назначио гласове њ и њ онде, где су они гласили као у, о или а са знаком, а љ са ѱ. Све ово било је Хрону добро познато, али је он ипак у својој непристојности отишао тако далеко, да је написао онакву грдобу, као што је она под знацима

Објашњења ради примећујем, да се бугарски „една“ управо онако изговара, као и српско, „једна“; бугарско „готовъ“ исто као и српско „готов“; бугарско дѣте, управо као и српско „дете“ или дјете“, а бугарско „господинъ“ (а не господенъ, као што Хрон погрешно пише) као и српско господин. Једина разлика лежи у наглашавању, но што се у напред наведеним речима у бугарштини наглашава посљедњи, а у српском језику први слог.

Дѣ, дакле нисам написао **једна** него **една**, то би и читалац без сумње био прочитао **една**, а то би било погрешно, по што и Бугари кажу **једна**. И сам Вимазин описује, н. пр. на стр. 10. бугарску реченицу: **Дѣ е той? са: Де је тој?** дакле, баш према изговору и тачно онако, као што бих ја те речи био написао хрватским словима.

Што се тиче мудрости Хронове, коју је изнео на стр. 15., а коју сам ја поповно на стр. то ћу само приметити ово:

Нека Хрон говори шта му драго, али полувокал остаје знак, по коме се Бугари разликује од Македонца. Док прави Бугари употребљавају полувокал на сваком кораку, дотле се Македонци и Старо Србијанци махом придржавају српских правила, те не познају ни старији ни новији полувокал. Што се у јужној Црној-Гори чује полувокал, то је стара особина у језику, која се одржала под утицајем суседних Арбанаса. Маса српског народа у Македонији, као и у севернијим српским земљама, одвраћала се мало по мало од старих полувокала, а приклањала се све то већма истим самогласницима. И баш у овоме лежи главна сличност између српског књижевног језика и македонштине и главна разлика између ове последње и бугарског књижевног језика.

Хроново се незнање такође показује у замени гласова љ и њ (јус и ук). Овај је последњи старословенско слово, о коме постоји овај стих:

„Ја сам писмо свето“

Хвалио се ук (Ѹ);

„А ти хајд у цркву!“

Одговара Вук.

Једни Бугари пишу ѡ по историјском правопису (али погрешно) баш онде где би требало да стоји Ѹ. Ово бива за то, што је у чистој бугарштини ѡ = Ѹ. Што Хрон замењује ѡ са Ѹ, није нам толико непојмљиво. Према историјском правопису и да би личило на старословенштину, Бугари пишу н. пр. пѡѡ а изговарају пѡт: Па по што обични бугарски писци не знају, где се писало ѡ а где Ѹ, то они у средини сваке речи (где се ти гласови чују) пишу ѡ у место Ѹ. Ово је Хрона збунило, јер он никад није чуо говорити Бугарина, но највише ако је видео неколико штампаних бугарских реченица. И за то је држао Ѹ за ѡ, а оно му се чинило исто што и Ѹ. Ова је његова заблуда однега јединства, а показује у исто време, грдну збрку бугарског правописа, који доводи сваког у забуну, који је рад да се фонетички користи народном литературом, штампаном оваквим правописом,

Ако и не споменух глас Кј, који је по Хрону „специфички македонски, у место српскога ѡ“ то додзи одатле, што таквога и нема. Ово а што Хрон овако схваћа, није друго, ако не локално отступање од гласа ѡ. Као год што има српских крајева, где се при изговарању замењују ѡ и ч; тако има и у Македонији крајева, где се ѡ, истина, пише, али где се оно не изговара онако мекано, као н. пр. у Црној Гори. Бугари се користиле овом околношћу, изговарајући и пишући К или Кј свуда онде, где Македонци изговарају и пишу ѡ; а то за то, да би се уклонили издајничком гласу ѡ.

Ако је Хрон намеран, да се противу мене послужи Миклошићевом, онда се позивам на оно, што сам о овоме казао на стр. ¹⁾

¹⁾ Баш у оном часу, кад овај спис хтедох дати у штампу, добих од неког свог пријатеља, иначе једног од најчувенијих словенских филолога писмо, које се односи на Хронов клеветнички спис, из ког писма наводим ово место: „Одиста се Миклошић онако изразио о македонском наречју, али овоме је узрок материјал, који је онда имао пред собом. Цео материјал, којим распокашаше и учени филолог, скупише Бугари а материјал о македонском наречју, прикупљен од каквог Бугарина, биће нарочито што се тиче благогласја увек непревилан и нетачан. Зо то Миклошић мораде прибећи, и узвезцима и врло чудноватим особностима, јер Бугарима не пође увек за руком, да прикрију све оно што су били ради. Не ћу да се петрчавам пред суд једног такс великог и савесног научењака, али, да је он имао прилике, као што сам је имао ја, да чује говор Македонаца на лицу места, ко зна камо би га били одвели „изузети и осебености“, који је установио према материјалу, прикупљеном, од Бугара, који је материјал видио просто самона артији. За то ово питање мора остати нерешено, јер се цео материјал за нова самостална истраживања тек мора по ново прикупљати, али иног по узданијим начином, но што су то радили бугарски пропагандисти. Та и највећи филолог мора пасти у заблуде, кад му се изнесе непоуздани и неправилан лингвистички материјал. То се ето види у овот питању код Миклошаћа“.

Ако Хрон даље тврди, да се два Црногорца не могаху споразумевати са својим македонским друговима у затвору, онда тек настаје питање: из кога краја Македоније беху ти „Македонци“? Да то можда не беху Арбанаси, Ципцари, Грци или Османлије? Али најпре ће бити, да и ова тврдња није ништа друго, до једна од многих Хронових измишљотина, којима се он служи, да моја разлагања у сумњу доведе, а да бајати изне е неке доказе у своју корист.

Хрон завршује своје филолошке смешности триумфујућим проналаском, да Македонци не говоре ни српским ни бугарским, него својим властитим језиком. Овако што може само тврдити онај, који не познаје ни старо-српске повеље ни македонско наречје. Кад се упореде писма из Македоније, која је издао Јастребов, са повељама српских владалаца, које су им стављене на чело (из „Monimenta serbica“), онда се показује, да данашњи Македонци управо онако говоре, као што се говорило у старосрпској држави!

На стр. 17 где говори о слави, постаје Хрон досетљив, али му то икако не приличи. Он, на име заједљиво примећава, да би се и Нлжи-Аустријанци могли сматрати за Србе, по што и они славе 15. Новембра Св. Леополда, свога заштитника. „Јер, (додаје Хрон, правећи се важним), разлика између славе и „земаљског свеца — заштитника“, лежи управо у томе, што поједина места и општине немају заједничког свеца, него свака породица у селу има свог засебног породичног свеца“.

Хрон, дакле, не зна, да су се из појединих породица развила читава племена српског народа и да цело племе, према томе, слави оног свеца, ког је у првом почетку славила прва породица, од које је потекло цело племе. Као што год у по неким крајевима Србије има села, која образују породицу једног истог имена, која такође слави истог свеца (и пр. Мартиновићи у Црној-Гори са 300 становника презименом Мартиновића), тако исто има читавих племена, која, кад се строго узме, образују само једну грду породицу, славећи сви исту славу. И за то је Хрон насео својим примером о Шоповима.

Баш је наивно Хроново тврђење, да, истина, не може доказати, из ког сам дела узео своје македонске народне песме, али, да сам их ипак преписао! Дакле опет сумњичење, без доказа, по Хроновој старој тактици! И за то је крајње смешно Хроново уверавање „да ми посрбљавање, које сам на местима предузимао, није пошло за руком, јер читалац, који познаје језик, осећа из тих места праву туђинину“. Та одакле поштењак Хрон зна, да сам ја дотичне песме посрбио¹⁾, кад му ориџинали нису познати? Ако су му се по неки изрази причинили, да су туђи, то само доказује, да су Хрону, македонизми у опште непознати.

¹⁾ Међу тим уверавам свакога својом чашћу, да у песмама нисам ништа намерно изменио.

Е баш заслужује, да се жигоше Хронова приметба:

„Нужно је, да се истакне она наивност, којом Гончевић своја извртања претставља, као неку „нову форску“ (стр. 350. примед. 2)“.

Ова примедба гласи од речи до речи:

„Као што се види, удаљује се ова форма од песме, која је у Вуковој збирци под истим насловом (2. свез. стр. 448) Биће да имамо пред нама старију форму.“

Хрон је дакле опет тврдио баш противно, те је, према томе намерно лагао. У осталом остављам свакоме, који разуме српски, да оцени, да ли она песма, коју сам саопштио из „Српства“ може бити фалсификована или је она очевидно претставља старију форму Вукове песме.

О историјским назорима не ћу да се препирем са Хроном, али кад он на стр. 18. трумфујући оглашава, да моја излагања у 7. и 8. глави нису друго, ако не превод једне Новаковићеве расправе у „Отаџбини.“ то је он ово могао тим лакше открити, што сам му ја ствар олакшао својом примедбом на стр. 284:

„... овде се задовољавам наводом једног чланка из „Отаџбине“, који је без сумње написан од научног српског литерарног историка и академика Стојана Новаковића.“

Е управо је изредна Хронова примедба, да сам ја својим сопственим додацима „обалио цену“ Новаковићевог излагања у очима немачке публике.

Ови моји додаци састоје се у томе што сам нека места из немачких књиги из 16. столећа поновно од речи до речи, а то не само због тога, што су та места права курioза, него и за то буд' потпомажу Новаковићеве доказе!

Од стр. 18. па даље, разлаже Хрон историју Македоније некад по Јиричеву, а по некад према мојим подацима, а кад што се упушта у гола излагања — та у излагању је баш и цела снага Хронова! Како је јак у томе, доказује његово тврђење, да је варош Србица (дапас Сервија) „само кратко време била насељена од Срба,“ ма да је ствар доказана, да је она скоро 400 година била у словенским рукама!

На стр. 22. размеће се Хрон толико, као да ме је баш до поге потукао, претстављајући ме као плагиатора а то са овим речим:

„Статистичке табеле Гончевићеве књиге (стр. 361 до 503. у немачком ориџиналу), могу се сматрати као врхунац књижевничке слободе. У свом сопственом предговору жали се, на име, писац на то, колико га је стало труда, да из несугласних додатака становника, пронађе праве бројеве — док је он, на против, те табеле просто преписао! Оне су преписане од речи до речи из књиге Ethnographie de la Macédonie. Philippopoli, Imprimerie et Lithographie Janko S. Kovatschoff, 1881.“ При том чак није нашао за вредно, да узима у рачун флукуацију становништва јер се задржао исте оне бројеве, који вредише пре 8 година, суамо што је г. Гончевић. од Бугара начинио „Србе.“ Само је у неким главним местима самовољно и доста неспретно изменио бројеве. Послужићу

се само једним примером. За варош Солун — измеђујући бројеве горе наведене књиге — наводи Гопчевић ове бројеве :

14,000 кућа,

3 900	српских пореских глава,
12.400	турских „ „
5.600	грчких „ „
24.000	јеврејских „ „
170	арбапашких „ „
1 350	страних „ „

Укупно 47.420 пореских глава.

На против наводи Верковић у свом најновијем делу за Солун:

1.721	бугарских становника обојег пола.
9.209	грчких „ „ „
5.688	турских „ мушкога „
27.903	јеврејска „ „ „
1.228	страних. „ „ „

45.949 тачно обележених становника.

Према овоме, Гопчевић је показао више пореских глава, но што по Верковићу има становника, а нарочито је изнео два пута толико српских пореских глава, него што има по Верковићу словенских становника обојега пола, подељеног по разним годинама старости. Зар мисли г. Гопчевић, да ће оваквом вештином направити од Солуна српску варош?

Даљни бројеви о односима становништва казе „Солуна“ ови су:

	Гопчевић 1889					Ковачев 1881				
	Кућа	Пореских глава				Кућа	Пореских глава			
		Хриш.	Мух.	Турака	Грка		Хриш.	Мух.	Турака	Грка
		Срба					Бугара			
Пајзапово . . .	700	2658	.	.	55	700	2658	.	.	55
Дудулар . . .	30	140	.	.	.	30	140	.	.	.
Лимбет . . .	12	.	.	.	50	12	.	.	.	50
Тритхана . . .	15	58	.	.	.	15	58	.	.	.
Арапље . . .	20	68	.	.	.	26	68	.	.	.
Шамље . . .	10	48	.	.	.	10	48	.	.	.

и тако даље. Ова ће проба бити довољна, да јасно покаже Гопчевићево подваљивање“

И противу ове клевете могу се лако правдати.

Што се тиче Ковачеве брошуре, то сам тек од Хрона дознао, да она у опште постоји. Љубопитљив, да ли је одиста истина „да моје табеле личе Ковачевим као јаје јајету“, добавих поменућу брошуру и подвргох се огромном труду, упоређујући место по место.

Па шта сам нашао?.... Да у мојој статистици нема у свему **5003** имена места, од ових **4418** са статистичким подацима, док Ковачев у свему наводи **само 2787** места, од којих сврх свега њих 11 два пут долазе, 38 у Румелији Драма и 8 у Бугарској леже! И према овоме долазе у рачун само **2730** имена места, од којих само **за 2641** имају статистички подаци. У мене има, дакле, **мало не два-пут толико** колико код Ковачева!

И то је са свим појмљиво, јер су код Ковачева са свим изостављени окрузи: Верџа, Горица, Кожани, Селџице, Дебар, Приштина, Гилане, Призрев, Баковица, Пећ и Вучигри — дакле — од 43 округа ништа мање од **11** или више од једне четвртине!

Осмотривши оних 2641 имена места која се налазе и код мене и код Ковачева, налазимо ова факта:

1. Номенклатура (имена места) је код Ковачева толико на-карађена, да би ми просто било немогуће, служећи се његовим подацима, означити места њиховим правим именом, као што су у ствари код мене означена.

Неколико на брзу руку извађених примера показује нам овај начин писања.

Код мене: Код Ковачева:

код мене	код Ковачев:	код мене:	код ковачев;
Цово	Ејово	Близанци	Блијница
Пшештово	Тестово	Горње Јеловце	Кловц-горно
Мрвице	Мирвинци	Јелашник	Клохник
Калково	Калкоули	Жилче	Иплце
Вландова	Валантово	Вражогрице	Верџи-герци
Ноклишта	Моклица	Тровало	Троло
Дабништа	Дабеница	Ижишта	Ијица
Шашево	Чичково	Збавди	Спасице
Добришта	Дебрица	Радовце	Рацовец
Коричани	Кукуречани	Суп	Салпе
Бисерница	Бисренци	Рудник	Боудник
Страмаш	Страмачево	Горополци	Сгоро поле
Прждево	Перјдево	Злокућани	Злакуклани
Градождино	Грандоухорци	Дух	Дуве
Дабилџа	Даделе	Једоварци	Кдоварце
Будинарци	Родмерци	Јегуновце	Гоуице
Екловац	Еловци	Гјерме..	Черно
Трешњево	Черехнево	Баз	Бесе
Горње Солње	Салпе-горно	Зарапинци	Грапинци
Грче	Гартчеци	Србица	Еребица

2. Ковачев је поделио многа места у погрешне округе, по некад их чак и по два ред наводи са разним бројевима. Тако налазимо н. пр. саме Липихоре (накарађено у Липооре) и Орман Чафлик погрешно код Водена. Дође Броде наводи Ковачев на стр. 19 са 303 куће, 250 мухамедовских и 680 бугарских пореских глава (погрешно) у округу Неврокопском, а на стр. 10 са 165 кућа и 500 мухам пореских глава са свим правилно у округу Сереском. Место Саранусакли убедљиво је Ковачев на стр. 17. са свим уместно у округ Серески са 139 кућа, 65 мухамедовских и 360 грчких пореских глава; а после још једаред погрешно у округу Дихџанском са 170 кућа, 58 мухамедовских и 475 бугарских пореских глава. Исто ово вреди и за Нуску, која је на стр. 17 уместно уведена у округ Серески са 42 куће и 110 грчких пореских глава, а после још једном погрешно на стр. 20 у округу Дихџанском са 160 кућа и 460 бугарских пореских глава. На стр. 81 налазимо села Долња и Горња кљештина са свим правилно у округу Битољском са 84—55 кућа, 70—49 мухамедовских и 187—71 бугарских пореских глава, а на стр. 97. још једном погрешно у округу Хлериномском са 180—200 кућа и 550—600 бугарских пореских глава.

Села: Белкамен, Котори, Неред и Мала стоје са свим уместно на стр. 99 и 97 под Хлерином, али их налазимо на стр. 102 погрешно под Костуром, са различно означеним бројевима.

Из ово неколико примера може се увидети, да бих се само био бламирао, кад бих из Ковачева био учинио податке.

3. У Ковачева имају само рубрике за: Мухамеданце, Бугаре, Грке, Цигане, Јевреје и Цигане. Код мене, напротив, има поред рубрика за Србе, Арбанасе и Черкезе, још и подела Мухамедоваца у Османлије, Арбанасе, Србе, Грке, Бугаре, Цигане и Јевреје. Одакле бих био узео ове појединости, да сам преписао Ковачева?

4. Од она 32 округа, о којима Ковачев говори, код мене су **23** описана **двојаким** статистичким подацима. Од **43** округа остају дакле само њих **9** (или од **142** стране статистике **26**, дакле једна **шестина**), чији се бројеви у неколико слажу с Ковачевим. А одакле ово долази, објаснићу одмах:

Основицу за моје табле пртео сам из листа свих оних округа, у којима је преотела мах бугарска пропаганда, а ове ми је листе, као што могу јамчити својом чашћу од листа дао на руку онај мој поузданик, о коме сам говорио на стр. 301., пишући о постанку, раду и устројству бугарске пропаганде. Као што ми увераваше мој поузданик, беху оне листе састављене од бугарских попова, учитеља и агената, које су ови шиљали главној управи пропаганде, те их је мој поузданик, бивши некада чланом пропаганде преписао, и на основу свог сопственог искуства исправно. На пошто је, по свој прилици, и Ковачев састављао своју статистику, према листама, које је ексархат добивао од бугарских пропагандиста, то је онда са свим појмљиво, за што се неки део моје статистике слаже са Ковачевом. Да су моји наводи истинити, могу

чак доказати са ориџиналним, ћирилицом писаним табацима, које сам сачувао ¹⁾ У осталом ће сваки увидети, да је за доказ, да нисам преписивао од Ковачева, довољно ових шест околности:

1. Дупли број имена места код мене;
2. моја подела Мухамедоваца по њиховој народности, које Ковачев нема;
3. моји правилни називи, које не бих био могао погодити из Ковачевих накарађења;
4. околност, што у мене има 11 округа, којих Ковачев нема;
5. околност, што у мене имају за 23 округа двојаки подаци;
6. околност, што код мене нема оних погрешака, које се налазе код Ковачева, односно двократног убележавања истих места у разне округе.

И после овога објашњења (које сам у осталом усмено дао и г. Хрону, али ког то ипак није сметало, да продужи своје опадање), молим читаоца, да би сад поново изволео прочитати Хронова тврђења на стр. 29. Ова се, држим, сада потиру сама собом,

При том је најлепше, што Хрон, који још никад није видео Солун, означаје моју цифру становништва као погрешну само зато, што се она не слаже са цифром познатог фалсификатора Верковића. Код мене има, на име, 47.420 пореских глава, у Верковића — као што Хрон тврди — само 45,949 становника! И ово узима Хрон за повод, да ме може исмејавати. Али изгледа, као да је племенити Хрон своје читаоце држао за праве будале, иначе не би смео употребити тако груб фалсификат. Јер, као што се види из цитата на стр. 32. наводи Верковић цифру обојег пола само код „Бугара“ и Грка, док је код Турака, Јевреја и странаца само означао број мушког становништва. Дакле, и по самом Верковићу, имало би у Солуну, не као што Хрон изврће — 46.000, него **81.000** становника. Али је и овај последњи број одвећ ниско узет. Гроф Вицковић, који је већ 6 година аустријски ђенерални консуо у Солуну и који сваке године мора подносити својој влади извештај о тој вароши, даде ми на писмено ове бројеве:

Јевреја	72.000
Срба	11.000
Грка	14.000
Турака	20.000
Левантинаца	2.600
Странаца	700
Цигана	1.700
Црнаца	600
<hr/>	
Укупно	112.600

¹⁾ Та ја сам нудио и г. Хрону, да му покажем те табаке, али он више не дође.

Сад нека суди сам читалац, ко је боље извештен о односима Солунског становништва: Вицковић или Верковић! У осталом је и Бианкони у својој „Carte commerciale,“ која је изашла 1885. г. навео број становника у Солуну у 105.000 душа; међу њима 6000 „Бугара“.

На стр. 23. претреса Хрон моју карту, исмевајући ме због неке грешке у писању, буд на једном месту у место Кара-бурун-бунар (црни носни-бунар) стоји „Кара-бурну-бурун“ Ствар, ма колико да је незнатна, ипак добро служи Хроновој цели, који тврди, како нисам знао, да бурун и бурну значи једно исто.

После ми Хрон пребацује, да сам грчка и турска имена места заменио „самовољним измишљотинама“; тако н. пр. Агостос са „Његуш.“ Овај приговор такође спада у ред Хронових клевета. Ја сам назвао сваку варош именом, којом ју називаху староседиоци. За то и писах: Пећ, Скопље, Битољ, Орид, Штип и др. словенским именима, јер не само да су ове вароши словенског порекла, него их тако и данас још зову српски становници. Одатле што су турски и грчки наметници она имена места накаррадили именима: Ипек, Искиб, Монастир, Охрида и Иштип, не смемо ми изводити никакво право, да и ми потпомажемо овакво извртање, као што то очевидно ради Хрон. Напротив, није ми никако пало на ум, да Солун, који никад не беше српска варош, назовем српским именом. Чак ни варош Сервију, нисам назвао њеним старим именом Србица, јер у њој данас нема више Срба, те и није више позната под овим именом, Што се тиче Ниаугуста, то би читалац из Хронових речи морао закључити, да сам ја то место на карти прекрстио у „Његуш.“ Али и ово је једно од Хронових извртања, јер на карти стоји: „Ниаушта (Ниаугуста, Његуш).“ Овим сам хтео објаснити: да се ова варош данас зове „Ниаушта“, да је Грци звахе „Ниаугуста“ а Срби „Његуш.“ Под овим потоњим именом Срби основаше ову варош у 7. столећу; што Хрону, разуме се, не може ни бити познато.

Е баш је Хрону испала за руком примедба: „да Србин Гопчевић, кан' да нема ни појма о томе: како се, на име, она реч правилно пише, те да она гласи у једнини „Његош“ а у множини „Његуши.“

Ова ми је неправилност одиста непозната, јер је она просто израсла у Хроновој уобразиљи. Он је, по свој прилици, дошао на ову замисао тим поводом, што се једно место у Црној-Гори зове „Његуши“ док многи кнежевску породицу Петровића, али врло погрешно — пишу „Његош.“ Правилно је пак „Његуш.“ Дучић н. пр. који ће, као дугогодишњи тајни секретар кнеза Николе и иначе образовани писац, свакако бити боље извештен о правилној форми спорне речи, пише у својој књизи „Црна Гора“ стр. 13: „млади и јуначки Данило С. Петровић Његуш“, називајући увек место „Његушима“ (н. пр. стр. 17.) Варош Ниаушта звахе се пак у време Срба Његуш, а не Његош или Његуши.

Завршетак Хроновог клеветничког списка, састоји се из личних нападаја, којима се Хрон труди, да подигне свог поштованог Хана опет на ову степеницу, с које сам га ја срушио.

Пре свега напомињем, да је у рукопису мог предговора за Македонију стајало: „бесмислица, коју су написали Хан, Макенци-Ирбијева и Барт у етнографском погледу, не заслужује никакве пажње.“ Опе проређене речи изосташе пак при слагању, а да то нисам приметно, у оној хитрини, с којом сам морао исправљати завршетак дела. Јер, да сам га ја огласио за незналицу само као етнографа, али иначе не, јасно доказује моја примедба на стр. 54. где стоји:

„Заслужи се клањам! Као то пографе, испитиваоце старина и географе, поштујем Хана, Барта и Каница, али као етнографи учинили су се сви смешнима за свагда.“

И ово је мпшљење још и данас у мени.

После ме Хрон исмејава за то, што сам Хану приметно, да је по више пута написао грдну бесмислицу о историји Срба и Бугара, па да сам после ипак препоручивао његов „пут у Солун“, као „меродавно стручно дело.“

И ово је просто извртање. Доказано је, да је Хан по чешће написао бесмислицу у историјском погледу. Тако је он н. пр. нешто трабуњао о „досељавању Бугара у моравске долипе,“ као што је претстављао историјске јунаке Облицћа и Краљевића Марка за личности прости приче. Ну наводећи ово ипак нисам казао, да је Хан у историјском погледу увек писао бесмислице, а најмање ми је падало на ум, да посумњам у Ханово тачно познавање грчке историје. А ово место, где сам имао повода, да се позовем на Ханов ауторитет, тичало се искључиво византијског цара Јустинијана и испитивања византијских грађевина.

Највећу своју дрскост износи пак Хрон у томе, што тврди, да сам од свога дела „Горња Арбанија“ које износи 560 страна, 348 страна „очевидно“ извадио из Ханових дела и да сам читаве стране преписао од речи до речи.“

Пре свега напомињем, да моја „Горња Арбанија“ нема 560 него 586 —|— XX, дакле у свему 606 страна и да, према томе, изгледа, као да Хрон није ни видео ту моју књигу. Од ових 606 страна отпада 20 на предговор и садржај, 208 на мој путопис, 9 на Боличин реферат, 99 на историју Арбаније, 18 на народне приче и песме, 26 на брачне обичаје, 15 на крвну освету, 17 на црногорски погранични предео — дакле 412 страна на ствар, о којима у опште нема ни спомена у Хановим делима; што се тиче осталих 196 страна, то њих 148 има садржину, коју ћеш бадава тражити у Хановим делима. У свему, дакле, остаје 48 страна, које или садржавају цитате из Хана (уз изрични навод извора) или су подаци, који се подједнако и код Хана налазе.¹⁾ И кад се све срачуна биће, да се једва 30 страна

¹⁾ Ова једнакост јесте са свим природна, кад се има у виду, да се неоспорна факта, која саопштавају два путника, која су видели једно исто, не могу саопштавати толико несагласно, да један извештај стоји у противречју са другим!

(цитата и т. п.) дакле **двадесети део** моје „Горње Арбаније“ слажу с Ханом Па шта сад да мислимо о таквом човеку, који намерно тако лупешку лаж и клевету у свет растура, као што је она, да сам **348** пуних страна очевидно (!) позајмио из Ханових дела? Кад Хрон већ не би био довољно жигосан, као човек, који не држи до своје часне речи, то бих му ја овде јавно довињео: „Ако ми не докажете, да сам ја 348 страна своје „Горње Арбаније“ позајмио из Ханових дела, онда сте сви прости клеветници!“ —

Па по што сам се већ понизио, да устајем противу Хронових лажи и клевета, те да ни један од његових напада ћутке не пређем, то ћу се још задржати и на последњим речима клеветничког списа.

Моје примедбе на стр. 138. и 139. о кукавичлуку бугарског народа, — примедбе, које су **тамо основане на непобитним фактима** — служе му на то, да поводом догађаја од 1885 г., Србе, колико му је већма могуће, понизи. Истина, о оном су рату закључена акта; у својој „Бугарској“ сам јасно и непристрасно претставио узроке српског пораза. Да је Батемберг у почетку сливничке битке побегао са бојшта, то му ја не говорим онако иза леђа, него је то давно доказан историјски **факт**, који чак ни Батембергов присни пријатељ и друг у бегству, г. Хан, не смеде порећи.

Као најубојније средство противу мене износи Хрон на послетку, да сам се „по свом обичају послушно и овом књигом, да заједљиво нападам Аустрију.¹⁾ Овај је приговор у толико непојмљивији, што је потекао из уста онога човека, који је уредник једног листа и присталица једног човека, који су без престанка понижавали Аустрију за рачун Прајске. Онај приговор није у осталом ништа друго, ако не мучка подвала. Ти замисљени „напади“ састоје се искључиво у претресању историјских **факата**, који се не могу порицати, и из којих се јасно види, да аустријске владе, до пред 100—200 година, не поштоваше она права и повластице, које писмено зајамчише српским насељеницима.

И сад сам расчленио и тачку по тачку опровргао Хронов клеветнички спис, а да ни сам оставио необјашњену баш ни једну његову подвалу. За што сам се решио на ово, објаснио сам већ на стр. 5. Баш овог часа добих бр: 8. „Revue de l' Orient“, листа, који, као што је познато, служи бугарским интересима. У њему је б. продужење неког одговора

¹⁾ За то се немојте чудити, читаоци, што је Спиридон Гопчевић данас затворен у Бечу, кад овакви бездушници, као што је тај Хрон, траже начина, да безазленог књижевника и специјалног етнографа доведу у сумњу код поводљиве аустријске владе!

Шоповљевог (секретара бугарског ексарха и главног управника бугарске пропаганде). Оно што читам у том броју, не даје ми повода, да тражим почетак и продужење, јер видим, да Шопов исто онако млати глогнице, као и Хрон. Прво и прво састоји се цело његово доказивање у томе, што он детињасто наводи, да се сами Македонци називају „Бугарима“, (а ја сам ово већ напред објаснио), а друго је Шопов већ, као што треба, изрешетан од Новаковића; а треће, није он ни у колико меродаван, јер он не познаје Македонију из сопственог посматрања, и четврто: он се служи истим недостојним оружјем, којим и Хрон: т. ј. извртањем и изопачавањем. Докази за ово налазе се у оном броју, у коме Шопов тврди, не само да сам своју статистику „од речи до речи, и тачку по тачку“ преписао од Ковачева, но да сам уверавао читаоце, да у Македонији има 99 српских школа. Врло досетљиво примећује Шопов, да сам исто тако могао казати, да у околини Беча има 99 хинеских школа.

Ко потражи на стр. 313. моје излагање по овој ствари, тај ће наћи од речи до речи ово:

„Срби из Старе Србије и Македоније данас имају само једну српску школу у Београду и северно од Шар-планине разне школе, које издржавају веће општине. Ово не беше увек овако. Пре 1876. године, постојаху у Старој Србији и Македонији 101 српска школа.“

Шопов је дакле, исто онако фалсификовао и извртао, као и његов једномишљеник Хрон. А немам ни времена ни воље, да се даље бочим са овако „научним“ поштењацима. И за то држим да ће бити са свим поњатно, ако због фалсификата, извртања, изопачавања и клевета, које сам у овој брошури доказао и Хрону и Шопову, од сада сваки напад из њиховог табора ћутећки презрем.

ДОДАТАК.

Изводи из писама Д-ра Ђорђа Милетића, порумуњеног Србина.

Крајова 14/26 Јануара 1890.

Не треба да спомињем, да ми је ваше име већ давно познато. Ваш „Балкански рат“ и ваша „Македонија“ налазе се у мојој књижици. И управо ово последње Ваше дело побуђује ме, високо поштовани господине, те вам досађујем овим писмом. Ко сам! Новосађанин и синовац нашега Д-ра Светозара Милетића. Мој отац отседло се пре 25 година у Румунију. Ја сам овде Д-р. медицине, примарни лекар у овдашњој болници и од осам година прирођени румунски грађанин. До пре годину дана служио сам у румунској војсци, а после сам дао оставку, као пуковски лекар. Као ђак учествовао сам 1876 г. у походу у долини Мораве, а исто тако сам ратовао 1877—78 г. са румунском војском на Плевни.

Што се тиче вашег последњег дела, то се са свим слажем с вама. Ви по правди хвалите и кудите. Много што шта, о чему говорите у свом делу, ја сам већ знао пре више година. Као практични лекар долазим сваког дана у додир са многим нашим Бугарима и за то сам у стању, да нацртам врло верну етнографску слику балканских Словена. Као што ће вам бити познато живе овде у Румунији стотине хиљада Бугара, као баштованије, симиције, брагације, дунђери и дрвари. Ови људи долазе овамо или само преко лета, или на неколико година, или се овде стално настаје и на послетку порумуне. Идући од Видина низ Дунав, наилази се на многа села, у којима живе махом порумуњени Бугари. О томе сам се довољно уверио као лекар рекрутних комисија. И у варошима поред Дунава живе многи порумуњени трговци бугарског порекла. Румун зове Бугарина само именом Сѐрб, Сербуде. Па и данас још образованији свет овамо код нас зна за име Бугарин. До 1878. г. одговараше сваки брагација, кад би га ко запитао, које је народности: „Eu sunt Serb“ а често се

стидео да каже: „Eu sunt Bulgar“. Скоро у свакоме селу ћете паћи бугарских фурунција, баштованција и т. д.; али наш сељак познаје само име „С е р б.“ Већ сам пре више година приметно, да такозвани Бугари из Македоније (махом дунђери) са свим друкчије говоре, него Бугари из дунавског вилајета; оне прве врло сам добро разумевао и чинило ми се, кад' да говоре српски, док сам се са потоњима врло тешко споразумевао. Сећам се, да сам још дететом, пре неких 20 година, питао неке дунђере, који радише у кући мога оца: „од куда сте ви?“ а они ми одговорише „Ми смо Бугари из Прилепа“. Кад поменуше Прилеп, стаде ми жпвље кудати срце и настадох љубопитљив, да дознам што год о дворовима Краљевића Марка. „Да, да, ми смо из града јунака Марка.“ Кад им приметих: „Та то је земља српска и ви говорите српски, зашто кажете, да сте Бугари?“ „Па тако се зовемо,“ беше одговор. Не могах никако појмити, да би Прилеп могао бити бугарска варош. Прелиставши Киперта и Штилера, одиста нађох, да Срби престају код Призрена. Од тог времена говорно сам често са Бугарима из Цис-и Транс-Балканије, као и с опима из Македоније, али вазда сам нашао исто т. ј. оне прве сам тешко разумевао, док сам, говорећи са потоњима, замишљао да говорим с каквим Новосађанима или Београђанима. Тако прошлог лета дође неколицина македонских радника овамо и један се од њих разболе у хану. Зовнуше ме и ја нађох, да ти људи говоре чисто српски. Ови људи беху из оридске околине. Пошто не хтедох примити понуђену ми награду, силом ми наметнуше један врло леп турски пож. При томе рече ми један од њих: „Благодарим господине, ти си добар човек!“ „Јеси ли Бугарин или Србин?“ запитах. Човек се стаде чешати иза уха и одговори у неколико збуњен: „Ја сам из Орида и турски поданик.“ Класпчаш одговор!

Доцнијих година падаше ми у очи, да се једни зову Б'лгари други Бугари. Све до у најновије доба нисам знао за прави разлог овог различног називања. Ваше ми је дело ствар објаснило. Са свим је уместан ваш суд, да су такозвани Цинцари најнепрестрасније судије о македонским Словенима. Тако н. пр. имађах једног давнашњег пријатеља, који беше Цинцарин из Костура. То беше стар али интеллигентан човек, зваше се К о с т а П и с к а, благајник овдашњег позоришта. Јадник је умр'о прошлог лета. Стотину пута ми је приповедао о својој отаџбини Македонији, своминујући при том, да онамошњи Славени нису Бугари, но да су српског порекла. Језик, обичаји, лице и т. д. све је са свим налик Србину а различно од Бугарина. Они се — вели — називају српским изразом Б у г а р и, а не Б'л г а р и. Ово исто тврди и неки мој познаник из Битоља г. Н. А. рентијер. Све ово утврђује моје убеђење, да Македонија бар до Битоља мора да је српска. Увек сам сумњао о Кипертовој непогрешивости. Пре неколико година дође ми до руку „Ханово путовање“, из кога разабрах, са тугом у души, да код Ниша почињу Бугари. Па и мајор Зах ђуташе. Већ сам сумњао о самом себи; док ми не паде на ум: Стој! та Хан не говори словенски, и за то не беше у стању да

разликује српштину од бугарштине. А сва је прилика, да је ова иста невоља и са осталим страним путницима.

Још пре девет година (1881) читао сам часопис „Die Donau“ (Дунав), да македонски Словени нису Бугари, ну да су у току времена, а да би их што мање Турци мрзели, променули име. „Одиста је смешно“, рече ми једног дана г. Писка. Ми у Македонији зовемо Србина „Бугарином“, а овде, Бугарина „Србином.“ Али од 1878 г. пробудно се и у нашим брагадијама народности осећај и за то с поносом кажу: „Eu sunt Vlgar!“ Ово нарочито бива од Сливнице! Пре три или четири године добих Laveleic-уџу „La péninsule des Balkans“ а интересоваће вас на који начин: Ја и још множина личности у вароши, добисмо управо из Брисла неки оглас, у коме се нуди то дело за десет франака, новац да се пошље, по што стигне књига. Не изгледа ли, као да и овде има пропагандијска рука раду? Држим, да су овакви огласи поплавили целу Румунију. У овом спису нашао сам сијасет бесмислица и заблуда. У осталом би било глупо, кад би хтели сматрати Левлеја за неки ауторитет, кад знамо да се он у свему ослања на Офејковљев шовиназам.

Кад је 1876. г. букнуо рат, покушах са својим почив. пријатељем Велизаром Поповићем, да у румунским варошима Турн-Северину, Кадафату и т. д. колико толико скупимо за српске бегунце. Ни један од наших богатих бугарских трговаца у Крајови не хтеде дати ни једне паре. Ја сам учио медицину у Букурешту. У години 1874—1878 постојаше тамо словенско друштво под председништвом Ђуре Кларића из Загреба, који је сад директор дуванске фабрике у Цариграду. Међу нашим члановима онда беху Странски, Стамбулов (у оно доба калфа код Евлогија Георгиефа, ако се не варам), Кирнак Цанков, Бобчев, Јонин млађи и т. д. Све иђаше како тако до Св. Стефана. Тек се бех повратио из војне и после дугог одмора стигоше баш у прву клубску седницу новинарске вести из Св. Стефана Све беше чисто побеснело. Румуни због до неба високе неправде, Срби због незнатног проширења своје земље, а Бугари због тога, што Ниш не припада њима. „Шта?“ викаше наши Бугари, „зар Ниш Србима! Никада! то је наша варош!“

И због тога, што је Добруца требала постати румунска, нападаху и на Румуне, ма да су ови допринели грдне жртве за румунско образовање и ослобођење. У време Цанковљеве и Каравеловљеве владе сматраху сваког грађанина из нових српских крајева и из Добруце за бугарског грађанина, издаваху пасоше и т. д. тако да је наша влада протеставала преко агента у Софији. Лепи шовинизам!

За време похода 1876. г. у Моравској долини, био сам у једној румунској добровољачкој амбуланцији, где је било сем Румуна још десет до дванаест Бугара као н. пр. оба брата Странски, Д-р. Јорданов као шеф, Д-р. Славков, Д-р. Јецев и т. д. Још онда сам предвиђао, да бугарски шовинизам никад неће дозволити, да Србија и Бугарска буду добри суседи. Једва што стигосмо у Бе-

оград, отпоче општа критика на све и сва. Све је — рекоше — боље у Бугарској, људи образованији, језик чишћи од туркизма, бугарски добровољци храбрији од српске народне војске и т. д. Тако дође једног дана у Рајан, где се баш бависмо, неки пијани Рус и стаде ужасно грдити Србе, а међу тим до неба узносити Бугаре. Моје бугарске колеге смејаху се пуни злорадости. Узрок беше грдњи то, што је Хорватовић оног пијаницу, као неупотребљива просто отерао. Ово непрестано самохвалисање толико ми се огадило да сам једног дана за ручком отресито запитао: „Па лепо! Кад су у Бугарској и бољи људи и боља земља, за што се ви сад не ослободисте, ви, једини народ, у српској Турској!? Ви још увек стећете под јармом. За што?“ Огорчен, одох из собе,

Кад је румунска војска посела околину Плевне, не дочекаше ни нас Бог зна како пријатељски у селма. Зловољан сељак даде ми у Међки стан. У Муселим-седу (иза Никопоља) напусти сељанка псе на мене, кад ступих у авлију. Ни Руси не прођоше боље. Баш нисам слушао, да се много хвале са бугарском браћом али сам чуо, да их грде.

Што говорите о Ђорђу Милетићу, недостојном брату мога великог ујака, на жалост, јесте истина! Први, а можда последњи пут говорио сам са њим 1877. г. у Букурешту, камо беше побегао. Већ у оно доба он беше одметник, немајући ни мало осећаја за своје земљаке. Па ипак мољаше он Светозара, да му помогне. Срам га било! Нека бар побугари и своје поштено име.

Право имате, што кажете, о српској недотупавности. Док на пр. наши Румуни за своју, готово већ изгубљену браћу у Македонији, приносе жртве и с приватне и од државне стране, дотле се у Србији ама баш ништа не ради за браћу, која стоје на кућном прагу. Новинарски чланци, песме о цару Душану и Косову пољу и два три глупа консула не могу ништа створити.

Крајова 7. фебруара.

Поручио сам Хронову брошуру, да се са њом изближе упознам али судећи по некој критици у „Revue“ могу оценити, да Хрон баш није велики познавалац историје балканских народа. Ну на послетку и сам признаје, да Македонци нису Бугари. Оно што Шопов пише управо је смешно; по њему је половина Србије бугарска. Пирот, Ниш, Врања, па чак и Призрен су бугарски крајеви; а тако исто и окрузи: књажевачки, зајечарски, алексиначки и Крушевачки. Е, баш је већ превршило! 1876. г. бавих се више месеца у тим окрузима, али не нађох ни трага од бугаризма. У Алексинцу и Ђурији беше доста бегунаца из нишке околине. Из чешћег разговора са овим људима не могох разабрати бугарски нагласак. Моји бугарски другови из амбуланције врло се тешко споразумеваху са тим људима. Шопов се такође позива на Убинијево дело „Les Serbes de Turquie“. Paris 1865. Убиније

апсолутно пориче, да у Србији има Бугара, рад: 34—39. Не спомињући ни једном речи Бугаре у Македонији, сматра он оне земље, које леже на југу некадашње кнежевине, за српске, откпнуте од Душанове државе: „Kossovo, où périt l'indépendance nationale (1389), Prizrend, capitale de Douchan, Irek, ancienne résidence patriarcale, et Prilip, qui donna naissance à Marko Kralievitsch, le héros favori de la légende“ etc. (pag. 27.)

По неком старом земљопису од Канабића од 1829. г. има Бугара (турански народ) у Булгарији (између Дунава и Хемуса) и у Тракији, Грка у Тракији (јужној), Македонији и Епиру и т. д. Срба у Босни, Херцеговини, Црној Гори, Рашкој, Србији, Старој Србији и Македонији. Бугаре и не спомиње у овим земљама. Ваљда још онда не беху „en mode.“ Као год што се некад погрешно мислило, да грчки елеменат далеко на север досеже, јер се стотине хиљада Словена рачунаше у Грке, тако није ни мало чудновато, што су нова и тачнија етнографска истраживања у неколико притеснила бугарски елеменат.

Шопов се — а то је доиста смешно — позива на изреку Бисмаркову, као да државни канцелар тако тачно познаје етнографске односе балканског полуострва; та он се са свим управљао по Кипертовој карти. У најновије време (1881. г.) спомиње Хекш у свом делу: „Die Donau“ у коме са свим праведно описује земље и народе од извора до ушћа Дунава, да прво у Србији апсолутно нема Бугара, а друго, да се у Македонији, у пркос руско-бугарског бушења, не показује никакав покрет у цели саједињења са Бугарском и то из простог разлога, што македонски Словени нису Бугари. Управо сад ми пада на ум, да се све до пре кратког времена мислило, да у Румунији живе Словени. Молим вас, прочитајте само старије земљописне учебнике. Нарочито Французи беху од вајкада рђави географи; узмите само у руке какав француски атлас или какву француску географију (не пзузимајући ни Реклијево велико дело). Немачки путници не познаваху словенског језика и његових разних наречја и за то се мораше увући етнографске заблуде. Овакве се заблуде махом налазе у разним географским учебницима; тако н. пр. сматраху се све до пре неког времена бошњачки, српски и бугарски Мухамедовци за праве Османлије; а на послетку се тек показало, да ти одметници и не разумеју турски, но да су прави Словени. Ова цела историја биће и са Македонцима, те ће се на послетку показати из историје, земљописног положаја, језика, навика, обичаја и т. д., да тамо не треба тражити Бугара, него Србе.

Шопов се са свим ослоњо на Миладинова и Верковића, које ви са свим добро оцените. По мом мишљењу, одметник никада не може вредити као ауторитет. Ти су људи увек највеће шовинисте те би хтели бити бољи католици од самога папе. Судите по панбугарском пропагандисту Ђорђу, рођеном брату српског мученика Д-ра. Светозара Милетића! Друга тачка о слави или крсном имену још је занимљивија! Види се да тај г. Шопов, или не

познаје православне народе или је намерно написао неистину. Он држи, да је слава ушла у обичај и код Румуна и Грка и Бугара и Руса. Кад би се овај обичај баш у неколико приметно у Македонији, чак и код Цинцара, Арбанаса и Грка у Македонији, то баш не би било толико чудо, јер има доста примера на овом широком свету, да страни народи, који су у мањини често примају обичаје и навике онога народа, који је у већини. Тако н. пр. овде у Румунији празнују странци, као католици и протестанти и остали нову годину, ускрс, божић и т. д. заједнички са православним католицима. Странац постепено прима и које какве друге особености земље, у којој живи. И за то није ни нужно, да Шопов изводи на бојште македонске становнике, који нису Словени. Живећи од 1867. г. у Румунији, био сам неколико година окруж. лекар у земљи и за то ми је тачно познат начин живота наших сељака. Као многогодишњи војени лекар пропутовао сам махом цео предео, али ма да сам мењао гарнизоне, учествовао на маневрама и рекрутацијама, то ипак никад и нигде не нађох баш ни трага овог обичаја. Посећавајући чешће Оршаву, Мехадију и Сибињ ни тамо не нађох сличан обичај. Као војени лекар био сам дуже времена у гарнизонима у Добруци, као у Острву, Черној води и Бустендилу и т. д. али ма да на тим местима живе поред Румуна такође и Бугари, то ипак не нађох на подобни обичај. За време рата од 1877 до 1878. г. налажах се месецима у бугарским селима код Никопоља, Плевне и Рахова, дакле код правих Бугара, али се не сећам да сам ту славу ма где видео или за њу бар слушао. Дуж Дунава имамо много села, настањених порумуњеним Бугарима, али у њих нема ни трага од славе. Тако н. пр. имамо у околним Кадафата врло јако насељена места као: Баилести, Гуперћени, Појана, Десса и т. д. у којима махом живе досељени Бугари, који су данас већ коначно порумуњени; али ни у њих нема ни трага од славе. Осем Бугара постоје такође у Румунији читаве колоније Грка, нарочито у пристаништима крај Дунава. Ови су махом трговци с храном, закупници добара, лекари, продавци јужног воћа и т. д. Особито овде у Крајови долазим често у додир са Грцима, који овде живе, али никад још не чух о каквој светковини, која личи на српску славу. Па кад ми овде у малој Влашкој, дакле, у непосредној близини Србије немамо ништа подобна на славу, од куда би се онда ова светковина могла наћи у источној Бугарској, Русији итд. Румун апсолутно не познаје овај обичај. И сам бугарофилски Левлеј не помиње о томе ништа код других балканских народа, до једино код илирских Словена. Овог обичаја не нађох ни у Рушчуку ни у Силистрији, на послетку сам прочитао махом све путописе о балканском полуострву, али у свима, без изузетка, говори се о слави само код илирских Словена.

Још нешто о Македонији. Јуче сам разгледао познато дело Буљетово „Dictionnaire d'histoire et de geographie“, где на стр. 292 у чланку „Bulgares“ пише ово: „Les Bulgares sont en majorité dans la Bulgarie et ont fondé des colonies en Roumélie en

Thrace et en Macedonie.“ Према овоме признаје овај аутор, да Бугари у Македонији образују само досељеничку колонију. Theophile Lavallée у свом делу „Geographie historique et militaire“ Paris 1973. стр. 345 — 40 познаје само „Morava occidentale“ и Morava orientale,“ и за то са свим право кажете, да су београдски географи морали пронаћи бугарску и српску Мораву. Изгледа да у 1873 г. бугарштина још није далеко допирала, јер онда не постојаше Игњатијевљев Св. Стефански уговор, а и Lavallée познаје Бугаре као „une nation grossière, de race tartare,“ који живе само у правој Бугарској. Илпрски или српски живаљ оцењиваше он на 8.000.000 душа (стр. 350), међу овима:

1.150.000	у	Србији
125.000	„	Црној Гори
900.000	„	Босни и Херцеговини
4.000.000	„	Аустро - Мађарској

Свега 6, 175.000 душа. И кад је овако, онда настаје питање: камо још онај преостатак од бар два милиона? Сигурно не у Патагонiji, него у Старој Србији и Македонији. Мајер у свом лексикону (1875) исто тако цени илпрско - српско племе на 8.000.000 душа и то:

4, 204.000	душа	у	Аустро - Мађарској
1, 101.000		„	Босни и Херцеговини
197.000		„	Црној Гори
1. 310.000		„	Србији

Свега 6,812.000 душа; а преостатак од најмање 1, 200.000 где да њега тражимо, ако не у Старој Србији и Македонији?

Крајово 1. Марта

Већ сам вам споменуо у првом свом писму, како су наши Румуни навикли на име „Срб“, док се име „Бугарин“ тек почело ширити од 1878 г. Ово је толико непојмљивије, што у целој земљи има једва једна шака Срба и то у малој Влашкој. Чак и једна румунска народна игра зове се „Сѐрба“. И кад, дакле, румунски сељак погрешно зове Бугарина „Србином“, за што онда да се македонски Срби не називају погрешно „Бугарима“, па било да их тако зову њихови суседи, било да се они сами тим именом називају.

Шопов цитира и Реклуса, као браниоца његовога назора. Elisèe Réclus „Nouvelle Géographie Universelle“ Paris 1883 каже о Словенима, који се доселише у почетку средњег века ово: „Après les Avars la Grèce devient une Slavie et l' idiome général fut une langue slave, probablement **serbe**, ainsi que le preuve encore la grande majorité des noms de lieux (pag. 62.) Les noms d'une foule de localités en Thessalie sont d'origine serbe“¹⁾. Према овоме он зове

¹⁾ После Авара Грчка постаде Славијом, а неко словенско наречје постаде општим језиком. То беше по свој прилици српски, као што то махом доказују имена места. Имена читаве множине места у Тесалији јесу српског порекла.

словенске досељенике изриком Србима. Говорећи даље о Арбанији каже он о ширењу Арбанаса на рачун Срба ово: „Après que la puissance des Serbes eût succombé sous les coups des Osmanlis, les Albanais reparurent de leurs montagnes, et comme une mer montante ils ont entouré de leurs flots des îles et des archipels de populations slaves; c'est ainsi que des groupes de Serbes éloignés de leur corps de nation se trouvent encore dans le voisinage de l'Acrocéraunie, aux bords du lac d'Okrida“ (pag 183).¹⁾ Дакле, по Реклису, живе на обалама оридског језера отцепљени делови српског народа. Он заступа и ваше мишљење о северним Арбанасима, „les Serbes de la contrée envahie devinrent Albanais par langue, coùtumes“ (pag. 123).²⁾ О Арбанији Reclus каже још ово: „En dehors des Zinzares, des Epirotes grecs. des Serbes et des Osmanlis, la majorité de la population entre Monténégro et la Grèce est composée de Guégués et des Tosques á demi barbares“ (pag. 185.)³⁾ Од Бугара ни трага у Арбанији, као што би нас Шопов хтео заслепити После додаје на стр. 193), „Les Albanais craignant de voir leur patrie partagée entre Grecs, Serbes et Monténégrins, ils se ligüèrent“⁴⁾ Та да су им суседи Бугари, то би се и њихова имена спомињала међу арбанашким заклетим непријатељима. Али овако Арнаутин само познаје за своје непријатеље Црногорце на северу, Србе на истоку и Грке на југу.

Што су финско уралски Бугари онако брзо пословењени, то Вирхов приписује њиховом малом броју (Reclus pag. 218). Reclus још каже о овој тачци „Dès le milieu du neuvieme siecle tous les Bulgares comprenaient le serbe. A peine trouve-t-on encore quelques mots Khazares dans leur idiome slave; ils parlent toutefois moins correctement que les Serbes, et leur accent est plus rude, n'ayant ni littérature, Dans le district de Kalofer l'idiome bulgare a plus de pureté“ (pag. 218)⁵⁾ Са свим природно, по што слабачко бугарско племе само источни део полуострва могаше побугарити. О Македонији и Старој Србији не може бити ни разговора.

Бугарски шовинисте, који су ради да присвоје целу Србију могу код Reclus-а читати ово: „La Serbie ne renferme qu'une fai-

1.) По што српска сила беше подлегла османлијским ударцима, вративше се Арбанаси са својих брда и опколише, као какво растеће море са својим таталасима, острва и аркипелага словенског становништва. Одатле долази, те се још налазе групе Срба, отцепљене од тела свог народа, још у суседству Акрокероније на обалама оридског језера.

2.) Срби, преплављеног земљишта постадоше по јазыку и обичајима Арбанаси-

3.) Сем Цинцара, грчких Епирота, Срба и Османлија, састављено је становништво између Црне Горе и Грчке из полуварварских Гога и Тоска.

4.) Албанези, заплашени да ће Грци, Срби и Црногорци поделити њихову земљу, образоваше лигу.

5.) Почевши од средине 9-ог столећа, сви Бугари разумеваху српски. У њиховом словенском наречју има још само неколико козарских речи. У осталом они говоре далеко неправилније од Срба а нагласак им је суровији, јер још немају ни књижевности. У калаферском округу чишће је бугарско наречје.

ble proportion de tous les Serbes de l'Europe orientale“¹⁾ pag 284). И опет даље „L'ancienne capitale de l'empire de Serbie, Krouchevatz, était située dans une position tout á fait centrale“²⁾(pag. 279). Према овоме припадаше, у време Лазарево, још велики простор оног земљишта источно од Крушевца ка Србији, који се данас рачуна у Бугарску.

Шопов и неки други сплом траже некакво густо посејано бугарско становништво у југо-источној Србији, а погледајмо што Récus на ово каже: „Attirés par la liberté serbe des colons bulgares sont venus s'établir aussi dans les vallées du Timok et de la Morava' mais actuellement ils ont perdu leur idiome nature“³⁾.

За што Шопов није навео и ове тачке?

Крајова 10. Марта.

Народни покрет у Србији јесте повољна појава. Па беше и крајње време за-њ! Што је једном дошло дотле, то је ваша заслуга, г. Гопчевићу. Ни наша влада не заборавља на румунске школе у Македонији, те је скупштина ономад одобрила, не као прошле године 135.000, него, 180.000 франака дакле 45.000 франака више, него у прошлој години на име помоћи. Софјска „Свобода“ кука у једном од својих последњих бројева пад несретном судбином Бугара, чији велики део стеће под влашћу трпју страних сила: Македонија под Турском, Добруца под Румунијом а пиротски и нишки округ по Србијом. Роберт Реслер, професор у Грацу († 1874) написао је дело „Румунске студије“ (Rumänische Studien, накнада Dunkera и Humblota, Leipzig 1871. г.). У њој говори о пореклу Бугара и држим, да ћете у њему наћи много важно упутство. Бугари, хунско племе, већ нађоше при свом упаду на балканско полуострво, неке словенске староседеоце, непосредне претке данашњих Срба. Њихов језик они изгубише већ у десетом столећу и у овом раздобљу не разумеваше се више под бугарском стари алтајски, него словенски језик. (Реслер стр. 239.). Оваква промена мораше — као што Реслер каже, — у толико пре наступити, бугарски чопори не беху баш тако многобројни и што их је све то мање бивало, услед непрекидних ратова. За то је управо смешно да је једно тако слабо племе могло побугарити две трећине балканског полуострва. То је моје мишљење. Историја познаје многе примере. Германски Франки беху порумуњени, западни и источни Готи постадоше Шпанци и Италијани и т. д. Та зар је могуће да је релативно слаба бугарска руља могла ударити бугарски жиг на народ, далеко јачи по броју? Зар је могуће да је једно но-

1) Србија обухвата само незнатни део свих Срба источне Европе.

2) Некадашња престоница српске царевине, Крушевац, беше баш некако у средини.

3) Привучени од српске слободе, дођоше бугарски колонисти и населише се у тимочкој и моравској долини; али су данас изгубили свој матерни језик.

мадско племе, иначе слабо на броју и са свим сурово, оно извршити могло, што не могаше извршити велико и образовано грчко становништво, ни за подруги век, пре бугарског упада, ни после у току многих столећа до турске најезде? Грци не могаху поједипити македонске Словене, али их Бугари побугарише. Реслер каже на стр. 237. још и то : да је бугарско племе заузело север дуж Дунава и Хемуса, док је међу тим југ остао Словенима, који се раније доселише. Реслер, позивајући се на Л. Шлецера, такође спомиње и једну језикословну тачку, и наводи, како би требало извидити, да ли у данашњој бугарштини још има трагова од старог алтајског језика. Ако има, онда би се они морали наћи и код Македонаца, те да би њихов језик могао идентификовати са језиком балканских Бугара. Шопов цитира византијске оцене и исправке где се махом говори о „Vulgaros.“ Држим. да ово не треба узимати *ad litteram* (у буквалном смислу) Бугари беху у средњем веку најомраженији народ Грцима (а то су и данас). На послетку добише ово скупно име сви суседи на балканском полуострву. За Византинце беше „Бугарин“ оно исто што за Римљане „Барвар“ (Barbar), за данашње источњаке „Франк“, за Индијанце „бледоличњак“ и за Немце средњег века „Wälscher“ и т. д.

Моје је мишљење, да и не одговарате Хрону, по што он као личност, непозната у балканској литератури и с погледом на околност, што се на његов памфлет нико није обазрео, и не заслужује никаквог одговора. На вашем месту, г Гопчевићу, не бих се упуштао са њим ни у какву полемску. Он би тиме само постао важан и познат.

НЕКОЛИКО ОЦЕНА СТРАНЕ ШТАМPE О ДЕЛУ

„СТАРА СРБИЈА И МАКЕДОНИЈА“

„Bellona“. (Беч). Оријенталска књижевност већ од 15 година на овамо приметно расте. С погледом на велику важност балканског полуострва за све европске политичко-војене кругове а нарочито за Аустро-Угарску, не треба се ни чудити толпком напретку. Па кад би бар свако ново дело, колико толико, проширивало наше познавање балканских земаља, онда не би смо требали ни жалити, што је источњачка литература узела прекомеран полет. Али је жалост познати факт, да је у њој плева далеко претежнија од чисте пшенице. Многи мисле, да су позвани, да пишу о истоку, али их је врло, којима треба признато ово право. Међу овима потоњима заузима писац овога дела, пред ц. к. пуковника Туме и других, без сумње, одлично место. Све што знамо о Црвој-Гори Србији, Арбанији, Источној-Румелији и делимично о Бугарској, све то имамо да благодаримо његовим делима, која се одликују темељитошћу, извреним и привлачним начином писања и прегледним поређивањем материјала, али која исто време имају у толико већу важност, што је и сâм писац балкански Словен, који је, познавајући језик, обичаје, историју балканских народа, своје дело написао на основу опсежног испитивања. И за то је са свим појмљиво, да сви научењачки политички и бругови свако ново дело Спиридона Гопчевића поздрављају са највећим задовољством.

Најновије Гопчевићево дело — у исто време и највеће — говори о двема покрајинама, које су за нас — признајемо на своју срамоту — још terra incognita! Одиста „на нашу срамоту,“ јер смо до сад боље били извештени о етнографским односима Бечуана и Фан-Црнаца, него о онима Старе Србије и Македоније. Ово срамотно убеђење мора стећи сваки, који је до краја прочитао ово дело. Чисто нам изгледа невероватно, да су путници, као Хан, Барт, Буе и др. — чија су нам дела до сада

служила за основицу знања — или боље да кажемо незнања — о Македонији и Старој Србији, да су ти путници толико обманљиви, те нису могли прозрети ни за читаве недеље дана свога путовања, којој народности припада становништво оних крајева. Па ипак је било тако, о томе, судећи по Гопчевићевом делу, нема сумње. И не осврћући се на то, што је сва критика похвално истакла његово истинољубље и његову објективност; и не гледајући на то, што он својом часном речи јамчи, да он није намерно ништа изврнуо, што би могло кад тад служити поводом, да он изгуби свој књижевнички глас и своју част; и не обзирући се на све ободности, говоре многобројни докази, које је изнео за исправност његових открића. Ови су нас докази потпуно убедили, те нема сумње, да велика и дивна етнографска карта — која је, да узгредно споменемо — ремек дело нашег ц. к. војно-географског завода — у свему одговара фактичком стању оних крајева. Та кад Гопчевић не би био ништа друго издао на јавност, сем те карте то би он (исправивши ђенералштабну карту на 2000 места) већ тиме стекао велику заслугу за науку. Ово је дело Гопчевићево прави камен-међаш у ориенталној књижевности, те буд је најважније, које је до сад о истоку изашло, то ће оно још дуго времена бити нашим најпоузданијим извором о Македонији и Старој Србији.

„**Litterarisches Centralblatt**“ (Литерарни Централни Лист. Лајпциг): Књига од **несумњиве** важности за етнографију балканског полуострва и зато такође од политичког замашаја. Искуства, која писац излаже живахношћу и богатством претстављања чине утисак **природне истине**. И сâм је референт на Вардару констатовао важни факат, да се народ, истина издаје за Бугаре, али да он то своје убеђење исказује на српском језику и да све разуме, што му се српски говори, док, на против, ово није случај у Источној Бугарској. Исто онако, као Гопчевић, разговарао је и референт са људима из оних крајева, о њиховој народности. И за то имамо довољног ослонца, да можемо њихова излагања, која говоре у корист српског народног племена, сматрати с етнографске стране, **са потпуно поуздања**. А ово је, кад се упореди са досадашњим излагањем Летана, Киперта и других, од великог замашаја. Па пошто Бугари говоре о Македонцима, као о својим саплеменицима, који стењу под туђим јармом и који чезну за ослобођењем, то је европско јавно мњење с тим мање могло замисљати, да се у Македонији махом говори српским језиком и да се у њој српска песма ори, пошто су Срби увек били **неми суседи** Македонаца. **Држимо, да је Гопчевић ово доказао**. Није нас можда опчарао занимљиви начин претстављања, да овоме делу приписујемо толику важност. Ову важност нарочито доказују многи примери из језика, статистика и при-

љезно израђено етнографска карта. Ако се песме одиста онако певају, као што их писац наводи, онда може бити с тим мање сумње, да оне нису бугарског, него баш српског порекла, што се та околност такође најбоље доказује из њихове садржине.

В. Г.

„*Vossische Zeitung*“ (Берлин): У дивот делу прве врсте, одао се писац решењу једног од најтежих питања, која излазе пред научењака истраживаоца на балканском полуострву, — питање: о народности у Македонији и Старој Србији. Између данашњих научењака изгледа нам писац, по пореклу и с погледом на његова чешћа путовања по оним крајевима, као најпозванији за овај рад. С обзиром на важност, коју ће ове земље тек имати приликом каквог будућег оријенталног заплета, заслужује Гопчевићева одважност, којом он у предговору овога дела своје, од досадашњих надзора, одвојено мишљење наглашава, особиту пажњу. Он држи за сигурно, „да ће се источно питање, без сумње, заподенути у Старој Србији и Македонији“ и за то сматра за велику бездушност од стране Бугара, што они већ од десетину година, народ оних покрајина, драже на устанак. Одиста! из Гопчевићевог дела, дознаће свет, први пут „праву истину о етнографским односима „Старе Србије и Македоније“.

„*La France Militaire*“ (Париз). Г. Спиридон Гопчевић познат је читаоцима, као војени писац, већ толико: да сматрамо за излишно нарочито истицати које од његових дела. Ограничавамо се па изјаву: да је ово његово дело само достојно продужење његових радова о Црној-Гори, Арбанији, Бугарској и Србији, радова, које смо већ чешће похвално истакли. Овим су радом попуњене етнографија, као и политичка, војна и народно господарствена географија предела, који су најмање познати на балканском полуострву.

„*Life*“ (Лондон). Поред Јастребовљевог је дела, оно Гопчевићево, неоспорно најбоље о „Македонији и Старој Србији“. Гопчевић је, што се тиче питања, која се односе на балканско полуострво, припознат европски ауторитет, а наши га читаоци добро знаду из његове књиге: „*The Conquest of Britain in 1888*“ Дело је резултат особите и озбиљне студије а његова етнографска карта заслужује особиту пажњу. Летан, Киперт, Сакс и други добили су своје извештаје тек из друге руке, а да и не спомињемо Laveleya, који на штету свога књижевнога гласа, постаде жртвом свога одвећ великог пријатељства на спрам Бугара. Ако би Петроград-

ско словенско добротворно друштво одиста намеравало наградити најбоље дело о Македонији са 1000 рубаља, онда није му нужно, да расписује награду, пошто је такво дело ево већ написано.

„*Osservatore Triestino*“ (Трст). Гопчевић је познат и најширим круговима, по својим интересним делима, које је за последњих година писао о балканском полуострву, а тако исто је познат из новина. Најновије, опширно и лепо дело изврсног писца, даје нам на руку подршку и тачну студију о етнографским и односима Македоније и Старе Србије. Нема сумње, да ће ово дело изазвати у целој Европи најживљи интерес и највећу пажњу.

„*Pester Lloyd*“. Добили смо по спољњем обliku импозантно дело познатог југо и словенског књижевника Спиридона Гопчевића. Наслов му је „Македонија и Стара Србија“. Претстављање је изредно, занимљиво и осветљава све околности оних крајева. Приповест је толико пријатна, да чак у етнографским и статистичким партијама не постане сухопарна и досадна. Оно што Гопчевић приповеда, на основу сопственог посматрања, као тачан познавалац свих односа на Балкану, у многome се не слаже са обичним назорима, те је у стању исправити многе криве појмове. Књига заслужује због особитог богатства у материјалу, да нађе колико могуће више читалаца.

„*Политика*“ (Праг). Писац, који је већ написао цео низ дела, о балканским земљама и који је давно стекао похвално име, предаје јавности нову књигу, која у етнографском и историјском погледу, као и односно претстављања земље и људи, износи множину интересних података. Гопчевић оштро критикује своје претходнике, као што су Хан, Каниц, Левлеј и Барт. Он доказује, да су становници оних крајева махом Срби, а не Бугари.

„*Breslauer Zeitung*“ (Бреславске новине). Први пут дознаће свет на основу тачног испитивања истину о етнографским односима „Старе Србије и Македоније“ и о делатности разних пропаганда. Читајући ову изјаву у предговору овога дела, баш смо били љубопитљиви, да ли се писац можда одвећ не размеће својим хвалисањем.

Али све што смо даље пратили Србина Гопчевића и његова друга Бугарина Петрова, све то већма смо се чудили оној површности, којом су Хан, Барт и Каниц описивали оне крајеве, па баш за то морадосмо признати, да је Гопчевић рекао праву истину: „Поштујем Хана, Барта и Каница као топографе, испитиваоце старина и географе; али, као етнографи учинише се смешнима ева тројица.“ Дело је од изредне важности за оцену положаја на

Балкану. И одиста дознајемо одавде за прави пут истину о етнографији „Старе Србије и Македоније.“ Баш је ваљано изведен доказ, да становници оних земаља нису Бугари, него Срби, који нису никад побугарени. Тек од 30 година постоји бугарска пропаганда, о којој у овом делу излазе на видело права чудеса! У првом реду Бугари у оним крајевима заузеше школе, и одиста је непојмљива равнодушност Срба, противу поступања Бугара, који годишње троше 3,700.000 динара за пропагандијске цели. Сва је прилика, да ће се, судећи из Гопчевићевих проналазака, решење источног питања покренути у Старој Србији и Македонији.

„**Tagespost**“ (Грац). Па и овај који би хтео у неколико одвојити своје мишљење од пишчевог, црпеће из ове књиге, чији писац, на основу властитог посматрања описује, земљу и људе двеју покрајина, које су већ до сад играле важну улогу у развоју источног питања, а које су по свој прилици позване за важнију — доста поуке.

„**Bukarester Tagblatt**“. Резултат истражног путовања једног писца коме етнографско-политичка књижевност има заблагодарити већ за велики број важних и стилистички ваљано изведених дела. Резултати овог путовања изазваће општи интерес, Односе оних крајева, описује писац беспристрасно и доста објективно, карактеришући земљу и људе у тако занимљивом облику, да човек осећа, као да чита какав интересни путни роман. Ова ће књига бити од велике користи; јер, прво, нема друге књиге, која о овим земљама озноси овако истините и из сопственог искуства, црпљене податке, а друго треба узети у обзир изненађујућа открића, која писац, слободан од сваког туђег утицаја износи на јавност о етнографским односима Старе Србије и Македоније и о радности разних пропаганда. За то смо у стању, да то дело, пуно садржине и вредности, у сваком погледу најтоплије препоручимо.

„**Deutsche Heeres-Zeitung**“ (Берлин). Познати познавалац балканских држава излази на јавност са једним дивно украшеним делом. Опсетно знање језика, којима писац влада, у вези са претходним студијама разне врсте, наклонише му могућност, те је тачно испитао оне земље, о којима се много писало, али које су ипак доста слабо познате, изнесавши резултат својих студија пред образовану Европу. Нема спора о томе, да је Спиридон Гопчевић даровит писац, који као што се види пише ретком лакоћом, али који се, приповедајући оно, што је доживео, не држи увек оне границе коју би читалац могао од њега захтевати. И избија на многим местима на површину одвећ субјективно и по-

лемичко гледиште; али ће ово дело ипак наћи својих читалаца. Нарочито у овом добу, кад се општи интерес опет приклонио балканским државама, нађе се у овом делу доста употребљивог материјала. Пажљиво проучавање пзврсне карте и целог дела наклониће читаоцу могућност, да самоме себи створи бољи сѹд о мешавини народа на балканском полуострву, но што га је пре тога имао. Дело се може најтоплије препоручити.

„**Sreffleur's öesterreichische militärische Zeitschrift**“ (Беч): Писац познат као ревносан истраживалац на пољу народописа и историје и као велики познавалац балканског полуострва, диже се прошлог лета, да проучи Стару Србију и Македонију, две једине покрајине балканског полуострва, које пре није пропутовао. Тежиште његових открића лежи у томе, што је констатовао факт, да ће се први покрет источног питања излећи из будућих догађаја у Старој Србији и Македонији. Са највећом топлотом препоручујемо ово научно делу, које не би смело фалити ни у једној књижници.

„**Neue preussische (Kreuz-) Zeitung**“ (Берлин): У највећем формату а богато украшено изашло је ово дело; које ће изазвати сензацију у најдаљим круговима, научњачким и политичким . . . . велика карта у пет листова, израђена у јасним бојама, показује нам мешавину разних народности и упознаје нас с големим обимом, који заузима Српство. Ако би се у неколико могло баш и приговорити појединостима ове карте, а оно ипак из ње произилази као главни резултат: да је бугарско право на ове покрајине врло сумњиво, ма да пропаганда, бугарске партије, под управом цариградског егзарха, ревносно бушка и журно потстиче. Знање славенских језика наклонило је писцу могућност, те је могао претећи своје претходнике Гризебаха и Барга.

„**Norddeutsche Allgemeine Zeitung**“ (Берлин) Радо признајемо, да ово занимљиво дело у свакоме оставља упечаток, да се писац трудио, те да своје извиђаје и своја посматрања, до у најмање ситнице, тачно састави и колико могуће непристрасно изнесе. Како је брижљиво на томе радио, ласно ће увидети образовани читалац ове књиге. У њој има множина интересантних, статистичких, топографских, етнографских и политичких података, који ће свакако допринети проширењу читаочевог знања.

„**Schwäbischer Merkur**“ (Stuttgart): Најновије дело неуморног српског поборника, састоји се из путописа, који је у то-

лико благодарније, што је од толико година на овамо једино које нас тачно упознаје са поменутиим земљама, показујући, да су пређашња описивања а нарочито оно Копсула Ј. Хана, једнострана и без сваке вредности. Писац сузбија особитом оштрином бугарске захтеве на Македонију и жигосе њихово бушкање по тим крајевима, настојавајући, да подацима, из историје и језика докаже неоспорно право Срба на те земље.

„**Triester Zeitung**“: Благодарни смо г. Гопчевићу, као најмеродавнијем познаваоцу свих односа у славенским државама полуострва, што је публици у том делу а у опреци са нетачним подацима пређашњих описа, тачно и исправно претставио онамошње околности у сваком погледу. Дело се чита, као каква занимљива приповест, те је са сваке стране врло интересно. Дело је у једнакој мери неопходно нужно, колико за политичара, толико и за научењака и војника.

„**Magazin für die Literatur des In-und Auslandes**“ (Leipzig) У I. делу претставља писац своја путовања опсежно, али врло забавно. Дело је богато снабдевено научним материјалом. Ко жели да се из ближе обавести о односима оних земаља: неће моћи, а да не узме Гопчевићево дело.

„**Rundschau für Geografie und Statistik**.“ (Wien):.. Карта изненађује изредно детаљним претстављањем завршених етнографских односа. Главна је вредност књиге у томе, што нас одводи у крајеве, који су данас махом непознати, да нас упознаје са дивотом оних предела, њиховим старим варошима и грађевинским споменицима, као и набрајањем разних прта из народног живота.

„**Wehr-Zeitung**“ (Беч). Књига је написана оном свежином и одрешитошћу, којима се Гопчевић у опште одликује и за то је ласна и интересна за читање. У њој је богат украс од слика и она је особито подесна, да пред читаоца изнесе живу слику о земљи, њеним знаменитостима, особинама и њеним становницима.

„**Internationale Kunstausstellungs-Zeitung**“. (Беч): Књига је написана великом прилежношћу и практичним разумевањем саме ствари. У Гопчевића налазимо све способности, којима је кадар на пољу, на коме ради, такође створити нешто ваљано и честито. Он, као човек, није без мане, али се његова пристрасност може у пе-

колико извинити. Он полаже мало више тежине у пробитке свога племена. У главном, његов је суд уместан, по некад оштар али праведан толико, да се он чак не плаши, кад устреба казати истину у очи својим сопственим земљацима; околност која писцу служи на част, јер ништа није тако одвратно, као онај неки „етнографски шовинизам“ Гопчевићева Македонија сме се такође назвати савременом књигом, јер у њој се нађе многа исправка факта и података, који до сада беху криво претстављени; а у исто време налазимо у њој доста новости. Особито интересно и важно је дело Гопчевићево за то, што он има своје оригиналне назоре о људима и крајевима и што се понекад управо оштро жигоше ово или оно, што није на свом месту. Овакви престуци морају се опростити г. Гопчевићу, имајући на уму, да на поштено мисли.

„Bohemia“ (Праг). Писац је читавим низом дела о балканском полуострву стекао име најтемељитијег познаваоца историка. Народни обичаји и навике, као и народне песме које су бугарски најамници ради побугарити, напоследку македонско наречје српског језика: све ово јасно доказује да становништво махом припада српском народном племену. После путописа у коме је садржан читав низ интересних описа земље и народа оних крајева прелази Гопчевић на II део... и т. д. У целом претстављању изражава се велика и јака одрешитост пишчева, који не само да каже прави истину у брке својим претходницима путницима, него и Србима, Бугарима и њиховима државницима.

„Internationale Revue über die Armeen und Flotten“ (Ратенов) Становници Старе Србије и Македоније махом јесу Срби. Претстављање овог одиста изненађавајућег етнографског открића, сачињава садржину овога пажљиво израђеног, картама и богатим украсом од слика снабдеженог дела.

Читалац нека не заборави, да се овде ради о томе, да се савлада и обори уображење, да у дотичним крајинама живе Бугари, мишљење, које се могаше само наводом необоримих доказа разбити.

Писац располаже богатим доказним материјалом, прикупљеним у најтежим приликама, који би могао постати и досадан, да није зачињен интересним, кад што и врло хумористичним саопштењима. И ми се слажемо са г. Гопчевићем, да ће се решавање источног питања излећи из будућих догађаја у Старој Србији и Македонији.

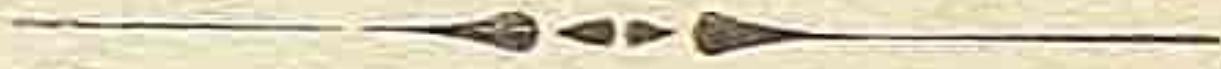
Његово излагање изгледа, да је од највеће важности, јер и истражна путовања Лежана, Барта, Каница о поменутих земљама у историјском, земљописном и топографском погледу заслужују признања, а оно се оно не могу сматрати за меродавна у етно-

прафском погледу, јер дотичници не само што не разумеваху урођеничких језика и дијалеката, неко су били ограничени на тумачења којекаквих личности, које су биле доста неспремне, а да би могле како треба обавештавати дотичне стране путнике.

Благодаримо писцу за његово дело, пуно лепе садржине.

„Neue Zürcher Zeitung“ (Цирих) . . . . Гопчевић необоримо доказује, да је језик Македонаца без сумње српски. . . .

1905 年 1 月 1 日

第 1 号

Лука Ђеловић
БЕОГРАД

Luka Ćelović
BEOGRAD

